

Filozofski fakultet u Zagrebu
Odsjek za povijest

DIPLOMSKI RAD

„Širenje Hamurabijeve države“

Student: Damir Dražić
Mentor: dr. sc. Boris Olujić

Zagreb, 16. rujna 2016.

SADRŽAJ

UVOD	3
DOLAZAK NA VLAST I RANE GODINE	5
RAT S ELAMOM	8
OSVAJANJE LARSE	12
PRIPAJANJE EŠNUNE	15
PREVLAST NA SJEVERU	19
OSVAJANJE MARIJA	22
UPRAVLJANJE DRŽAVOM	28
ZAKONODAVSTVO	34
HAMURABIJEVA OSOBNOST	40
HAMURABIJEVA VAŽNOST	43
ZAKLJUČAK	45
BIBLIOGRAFIJA	47

UVOD

Do Hamurabijevog stupanja na vlast, Babilon je bio jedan od mnogih gradova-država, manjih teritorija upravljanih iz urbanog centra, koji su se nalazili po cijeloj Mezopotamiji. Neki od tih gradova-država su bili drevni, osnovani još u četvrtom tisućljeću prije nove ere, dok su neki, poput Babilona, imali nešto kraću povijest. Babilon je tada bio tek oko 400 godina star grad. U prvim stoljećima drugog tisućljeća prije nove ere, gradovi-države su postojali od Perzijskog zaljeva i današnjeg zapadnog Irana do planina današnje južne Turske i Mediteranskog mora. Većina je imala svoju kraljevsku palaču, a svi su imali bar jedan hram posvećen svom vrhovnom božanstvu. Svi gradovi-države su imali svoju vojsku, čija je veličina ovisila o stanovništu i bogatstvu države.

S obzirom da su teritoriji gradova-država često graničili jedan s drugim, a svi su trebali zemlju kako bi prehranili svoje stanovništvo, često je dolazilo do sukoba između njih. S vremena na vrijeme, neki grad bi bio uspješan u ratnim pohodima i osvojio veliki teritorij, no, nakon nekoliko desetljeća ili stoljeća, kad bi centralna vlast oslabila, nove dinastije bi se pojavile u potlačenim gradovima-državama i oslobodile se podvlaštenosti. Tristo godina prije Hamurabija, grad Ur sa samog juga Mezopotamije je ujedinio cijelu regiju od Bagdada do Perzijskog zaljeva, uključujući i Babilon. Kad se ta država raspala, vlast u nekim gradovima su preuzeli vođe nomadskih plemena. Pričali su drukčijim jezikom od stanovnika gradova i imali vlastite tradicije i bogove, no kad bi postali vladari gradova, prihvaćali bi drevne običaje, način vladanja i religiju grada.¹

Hamurabijeva loza je bila Amorićanska, što se vidjelo već iz njegovog imena. Sva imena stare Mezopotamije su tvorila rečenicu koja bi bila na jednom jeziku. Ime

¹ Van De Mieroop, Marc: „*King Hammurabi of Babylon - A biography*“, Blackwell Publishing, 2005., str. 3

Hamurabijeva oca, Sin-Muballita, je bilo u potpunosti na akadskom jeziku i značilo je „bog Sin je onaj koji daje život“. Ime Hammurabi je kombiniralo amoritsku riječ „hammu“ koja je značila „obitelj“ i akadski pridjev „rabi“, što bi značilo „velik“. Međutim, ako bi se njegovo cijelo ime pročitalo kao amoritsko, značilo bi „srodnik liječi“.² Često je uz svoje ime koristio uobičajenu titulu „kralj Babilona“, no ponekad bi bio „otac“ ili „kralj Amorićanske zemlje“ kako bi pokazao svoju plemensku pripadnost.³ Za razliku od Rim-Sina, vladara susjedne Larse, koji je štovan kao božanstvo, Hamurabi nikad nije preuzeo titulu božanstva na ikakav način. Svi babilonski vladari nakon njega su pratili njegov primjer, te ni sami nisu učinili takvo što.⁴

² Van De Mieroop, Marc: *King Hammurabi of Babylon - A biography*, Blackwell Publishing, 2005., str. 2.-3.

³ Ibid, str. 3.

⁴ Oates, Joan: *“Babylon”*, Thames and Hudson, 1986, str. 62.

DOLAZAK NA VLAST I RANE GODINE

Hamurabi je na prijestolje došao 1792. godine prije nove ere, naslijedivši svog oca Sin-muballita. Bio je najznačajniji vladar prve babilonske dinastije koja je na vlasti u Babilonu bila od dvadesetog i održala se do kraja sedamnaestog stoljeća prije nove ere. Na prijestolje stupa prilično mlad, vjerojatno u svojim dvadesetima ili tridesetima, i vlada naredne 42 godine. Kad je Hamurabi naslijedio svog oca, kraljevstvo Babilona je bilo veličine 60x160 kilometara⁵ i bilo je tek jedno od mnogih kraljevstva na Bliskom istoku. Njegovi prethodnici su proširili područje grada dodavši mu neke okolne gradove-države poput Borsippe, Kiša i Sippara, koji su ostali važni gradovi u kraljevstvu. Pod kontrolom su imali sjeverni dio Babilonije, na mjestu gdje su Tigris i Eufrat najbliži. Zemljopisna situacija je bila složena i unatrag nekoliko desetljeća su se dogodile drastične promjene. U vrijeme Hamurabijeva stupanja na prijestolje, kralj Rim-Sin iz Larse je osvajanjem susjednih teritorija ujedinio južni i centralni dio Babilonije, od Perzijskog zaljeva do južne granice Babilona. Njegova osvajačka moć je kulminirala aneksijom teritorija grada-države Isina, koji je dominirao centralnom Babilonijom od pada Ura. Hamurabi se morao suočiti s opasnim neprijateljem na južnim granicama koji je vjerojatno na umu imao i činjenicu da je Hamurabijev otac, Sin-muballit, bio dio saveza stvorenog protiv njega 1810. godine prije nove ere.

Na sjeveroistoku, preko Tigrisa, se nalazio grad-država Ešnuna. Vladari Ešnune su do tada osvajali područja od gorja Zagros do dolina međurječja, te imali pohode na sjever. Istočno do Tigrisa, oko 300 kilometara južno od Ešnune, se nalazila moćna država Elam. Elam je bio ponešto izoliran od zemalja koje su se nalazile u međurječju Eufrata i Tigrisa, jer jedini put koji je vodio do njih je bio kraj gorja Zagros i kroz kraljevstvo

⁵ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 3

Ešnune. Elam je bio jak i bogat i čini se da su ga se ostala kraljevstva pribojavala. Njegov vladar je mogao intervenirati u lokalne poslove Babilonije, nametati svoje želje i rješavati sporove. U Hamurabijevim ranim godinama, Elam nije pokazao interes pripajanja mezopotamskih teritorija i činilo se da se držao podalje od istih.

Regionalna velesila tog vremena, aktivno umiješana u sve poslove u Mezopotamiji, je bilo kraljevstvo Gornje Mezopotamije, smješteno sjeverno od Babilona. Stvorio ga je kralj Šamši-Adad o čijoj ranoj vladavini podataka nema. Kao Hamurabi, bio je potomak Amorićana koji su ugrabili moć u urbanom središtu, no u njegovom slučaju nema podatka kada se to dogodilo. Šamši-Adadov otac je bio vladar nepoznatog grada između Babilona i Ešnune i poznato je da je vodio vojne kampanje protiv susjednih država. Kad je Šamši-Adad došao na prijestolje krajem 19. stoljeća prije nove ere, iskoristio je privremenu slabost Ešnune, te okupirao velike dijelove sjeverne Mezopotamije. Kronologija događaja je nepoznata, no sigurno je da je 1811. pr. n. e. pripojio Ekallatum, a tri godine kasnije i Ašur, središnji grad trgovine između Babilonije, Irana i Anadolije. Zapadno od Tigrisa su se nalazile velike plodne nizine, te putevi prema Anadoliji i Mediteranu. Šamši-Adad je malo-pomalo okupirao mala kraljevstva na tim područjima, uzevši nad nekima direktan nadzor, dok je u nekima ostavio lokalne vladare kao vazale. Njegov najsnažniji protivnik na zapadu je bilo kraljevstvo Mari koje je pod Yahdun-Limom kontroliralo srednje nizine Eufrata i južni Habur. Šamši-Adad i Yahdun-Lim su se borili za teritorije sjeverno od Marija. Na početku je kraljevstvo Mari bilo uspješnije, no nakon dolaska Sumu-Yamana na prijestolje, Šamši-Adad 1796. g. pr. n. e. zauzima Mari i pridodaje njegove teritorije svom kraljevstvu. Kraljevstvo koje je stvorio je bilo ogromno za svoje vrijeme. Protezalo se preko 400 kilometara od Tigrisa do Eufrata na sjeveru Mezopotamije, te od granica Babilonije do gorja južne Turske otprilike u jednakoj dužini.⁶ Bilo je puno rjeđe naseljeno od južne Mezopotamije i većina teritorija je bila presuha za stalna naselja. Unatoč već velikom kraljevstvu, Šamši-Adad je nastavio širiti svoje kraljevstvo. Zbog velikog teritorija kojim je morao upravljati, postavio je sebe na čelo organizacijske strukture koja je uvelike ovisila u njegovim

⁶ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str 5.

sinovima. Za svoju prijestolnicu je obnovio grad Šehnu koju je preimenovao u Šubat-Enlil. Njegov stariji sin, Išme-Dagan, je postao kralj Ekallatuma i na upravljanje je dobio istočni dio kraljevstva, dok je mlađi sin, Yasmah-Addu, postao kralj u Mariju i upravljao zapadnim dijelom. Šamši-Adad je nadgledao upravljanje svojih sinova, te im često slao upute u pismima od kojih su mnoga očuvana i nađena u Mariju.

Moć Gornje Mezopotamije je omogućila Šamši-Adadu miješanje u poslove okolnih država, uključujući i Babilona. Hamurabi dolazi na vlast četiri godine nakon što je Šamši-Adad uspostavio svoje ogromno kraljevstvo. Dva kralja su čak i surađivala u određenim stvarima - na primjer, dogovorili su se o dijeljenju moći u graničnom gradu Rapiqiumu na Eufratu, gdje su bile stacionirane vojske obaju kraljevstava. U zadnjim godinama vladavine, Šamši-Adad se uglavnom sukobljavao sa stanovnicima gorja Zagros. Nakon njegove smrti, njegovo carstvo se brzo raspalo. Stanovnici Marija su zbacili Yasmah-Addua s trona, a Išme-Dagan je mogao zadržati jedino Ašur i Ekallatum.

Dok je Šamši-Adad bio živ, Hamurabi se vjerojatno suzdržavao ikakvih vojnih pothvata. Umjesto toga, Hamurabi se posvetio unutarnjem razvoju svoje države prvih dvadeset i jednu godinu vladanja. O tome znamo isključivo preko Hamurabijevih izjava koje nam daju prilično subjektivne podatke i prikazuju vladara na najbolji mogući način. Vladanje je započeo „uspostavljanjem pravde u kraljevstvu“. Ovdje se još ne radi o poznatom zakoniku, već o otpisu dugova, uobičajenoj kraljevskoj proceduri u ovom dijelu babilonske povijesti.⁷ Ovakvi otpisi dugova su bili važni jer su pokazali da kralj jamči slobodu ljudima, samim aktom potvrđujući svoju darežljivost i brigu prema podanicima. Hamurabi je tako započeo vladavinu aktom koji je ponovio još dva puta tokom svoje vladavine - krajem svoje 12. i u svojoj 31. godini vladavine. U kasnijim bi godinama brinuo i za hramove, sustave navodnjavanja, te gradio zidine kako bi zaštitio građane.

⁷ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 10.

RAT S ELAMOM

Istočno od Babilonije, preko Tigrisa se prostiralo kraljevstvo Elam, oko 700 kilometara prema jugoistoku.⁸ Centar zapadnog dijela Elama je bio grad Suza, okružena nizinama s nekoliko rijeka, područje slično onome u Babiloniji. Centar istočnog dijela Elama je bio grad Anšan, smješten u visoravni gorja Zagros. Vladar Elama je imao drevnu titulu „sukkalmah“, posuđenu iz babilonskog jezika. Drugi čovjek u hijerarhiji je bio vladar Suze i imao je naslov „sukkal“. ⁹ „Sukkal“ je imao velike slobode u vladanju, uključujući međunarodne poslove, gdje je mogao predstavljati cijelu zemlju. Za vrijeme Hammurabija, „sukkalmah“ Elama je bio Siwe-palar-huppak, dok je „sukkal“ Suze bio Kudu-zuluš. Zbog gorskih područja i lokacije između Babilonije i teritorija dalje prema istoku, Elam je bio izvor cijenjenih materijala kojih je nedostajalo Mezopotamiji. Kontrolirao je jedan od nekolicine puteva za uvoz lima, važnog za proizvodnju bakrenih alata i oružja, te dragog kamenja koji su potjecali iz planina na istoku, prema Iranu i Afganistanu. Građevni materijali poput kamena i drveta su također uvoženi iz Elama.¹⁰

Zbog svog bogatstva, Elam je oduvijek bio u mogućnosti održavati veliku vojsku i redovno upadati na mezopotamske ravnice, no nisu pokazali interes za zadržavanjem teritorija. Na primjer, 1781. g. pr. n. e. su poslali vojsku u pomoć Šamši-Adadu protiv ljudi koji su obitavali u gorju Zagros, ali su se povukli čim je kampanja završila. Unatoč tome, narodi Mezopotamije su uvijek priznavali vrhovnog vladara Elama kao važnu vladarsku ličnost. No, stanje se promijenilo 1767. g. pr. n. e. kad je Elam odlučio osvojiti određene Mezopotamske države. Nakon smrti Šamši-Adada 1776. g. p.r n. e. i cjeplanja njegova kraljevstva Gornje Mezopotamije, Ešnuna je postala najjača država u regiji.

⁸ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 16.

⁹ Ibid.

¹⁰ Levin, Judith: *“Ancient world leaders - Hammurabi”*, Chelsea house publishers, 2009., str. 50.

Vladar Elama, Siwe-palar-huppak, je znao da mu Ešnuna blokira prolaz na zapad, pa je započeo diplomatske kontakte s vladarem Marija, Zimri-Limom. Elam je vidio Ešnunu kao prepreku do ostatka Mezopotamije, dok je Mari htio zbaciti vladara Ešnune, Ibal-pi-Ela II., koji je upadao s vojskom na teritorij Marija i poticao pobunu protiv vlasti. Popis darova poslanih iz Marija pokazuje da je i Babilon bio uključen u savez protiv Ešnune.¹¹ Krajem 1766. ili početkom 1765. godine pr. n. e., ovaj savez se okrenuo protiv Ešnune pod vodstvom Elama. Podataka nema puno, no zna se da je vladar Ešnune, Ibal-pi-El II. nestao nakon što mu je provaljeno u prijestolnicu. Još neki okolnigradovi su uništeni, a vlast nad područjem je pripala Suzi. Službenici Kudu-zuluša su bili aktivni na ovom području, a i on sam je povremeno obitavao u Ešnuni.

Očito je da Siwe-palar-huppak nije vidio Hamurabija i Zimri-Lima kao jednake partnere, već kao podređene, te je na takav način izdavao i naredbe - tražio je da mu Hamurabi vrati gradove koje je osvojio na teritoriju Ešnune. Istovremeno je tražio od Zimri-Lima da prekine odnose s Babilonom. Njegove namjere da proširi kontrolu u Mezopotamiji osvajanjem teritorija drugih država su postale očite kad je od Hamurabija tražio vojsku za invaziju na Larsu, na što je Hamurabi pristao. Međutim, Siwe-palar-huppak je istovremeno tražio pomoć Rim-Sina, vladara Larse, za pomoć protiv Babilona. Rim-Sin i Hamurabi su doznali za njegov plan i udružili snage protiv Elama. Mari je ostao u dobrim odnosima s Elamom, no i oni su se pogoršali zbog ambicija Elama usmjerenih na sjever Mezopotamije, gdje je Mari širio svoj utjecaj godinama. Elam je poslao vojske sastavljene od vojnika iz Elama, Ešnune i plaćenika iz gorja Zagros na sjever Mezopotamije. Ove vojske su bile pod zapovjedništvom lokalnih vladara gradova sa sjevera koji su mu bili odani.

No, događaji na jugu su odredili sudbinu Elama. „Sukkal“ Elama je htio Babilon i tražio je potporu u sjevernoj Mezopotamiji za napad. Hamurabi je odlučno reagirao i okupio veliku koaliciju protiv Elama. Prvo je zatražio pomoć Zimri-Lima. Do sredine 1765. g. pr. n. e., njih dvojica su dogovorili pakt o čemu nam govori sačuvani

¹¹ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 17.

Hamurabijev dio. Zbog nemogućnosti nalaženja uživo, pakt je morao biti potpisan na daljinu. Hamurabi je bio sumnjičav jer je nekoliko mjeseci prije toga Zimri-Lim slao darove vladarima Elama kako bi održao diplomatske odnose. Stoga su se oba kralja zaklela na održavanje pakta u posebnim ritualima pred svjedocima prije samog potpisa. Nakon što je ugovor s Marijem konačno potpisan, Hamurabi se aktivno uključio u traženje vojske i saveznika. Elam je bio zastrašujući neprijatelj zbog velike vojske na raspolaganju. Zimri-Lim je morao skupiti vojsku od nomada i seljaka svog kraljevstva, što je u početku predstavljalo probleme, no na kraju su dali vojnike za rat. Iz Marija je Hamurabiju stigla vojska od 1900 ljudi pod vodstvom generala Zimri-Addua i Ibal-pi-Ela.¹² Kasnije je došao još jedan kontigent nepoznate veličine pod vodstvom Šarum-andullija, te vojska plemena države Mari. Vojska pristigla iz Marija je bila velika pomoć Hamurabiju koji je bio voljan dobro platiti njihove usluge. Zimri-Lim je osigurao i pomoć država Yamkada i Zalmaquma iz sjeverozapadne Sirije. Elam je imao vojsku iz vlastite države, Ešnune i gorja Zagros, te je povukao nešto vojnika koje je poslao u sjevernu Mezopotamiju.

Inicijativu u ratu je uzeo elamski „sukkal“ koji je počeo opsadu grada Upi, na granici s Ešnunom. Napad je izazvao opću mobilizaciju u Babiloniji. Hamurabi je čak tražio pomoć Rim-Sina iz Larse. Upi nije dočekao pojačanja i pao je, a Elam je povukao vojsku prema Ešnuni. Početkom sljedeće godine, 1764. pr. n. e., elamska vojska je krenula prema gradu Mankisumu gdje je bio važan prijelaz preko Tigrisa. Potom su napali grad Hiritum u blizini Sippara s oko 30000 ljudi¹³, uz korištenje opsadnih sprava. Stanovnici Hirituma su spriječili postavljanje istih puštanjem vode u kanale za navodnjavanje oko grada, a Babilonci su poslali vojsku u pomoć gradu. Istovremeno su provaljivali na teritorij Ešnune gdje su palili polja i krali stoku kako bi natjerali Elamce da se brinu i za svoj teritorij. Elam se uskoro povukao zbog neslaganja u vojsci. Naime, nekoliko generala iz Ešnune se odbijalo boriti za Elam, te su čak ponudili svoje usluge Hamurabiju. U međuvremenu, Atamrum, kralj iz sjeverne Mezopotamije, je s 20000 vojnika prešao na stranu Marija. Gubitak sjeverne Mezopotamije je bio prevelik udarac

¹² Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 23.

¹³ Ibid., str. 27.

za Elam, pa su se povukli natrag preko Tigrisa s namjerom da napadnu sjevernu državu Ekallatum. Shvativši da im potpora u Ešnuni slabi i da se vojnici iz Ešnune ne žele boriti za njih, odustaju od opsade Mankisuma. Okreću se prema Ešnuni i pljačkaju je. U Ešnuni je nakon toga izabran novi kralj, a Elamci su izbačeni iz grada. Elamski „sukkal“ se potom povlači na svoj teritorij. Elam shvaća da je poražen i traži mir s Hamurabijem. Dobri odnosi nakon primirja nisu dugo potrajali i Elam nudi potporu novim Hamurabijevim protivnicima, Rim-Sinu iz Larse i Silli-Sinu iz Ešnune.

Hamurabi je imao sreće u ratu s Elamom, svom prvom većem sukobu. Ponosno je proglasio da je godine 1764. pr. n. e. porazio vojske Elama koje su se digle protiv njega. Hamurabijeve akcije su bile odgovor na elamsku agresiju, on sam nije bio inicijator rata. Iskoristio je svoje diplomatske sposobnosti da dobije pomoć Zimri-Lima iz Marija, no nije uspio nagovoriti Rim-Sina da mu pomogne. Olakotna okolnost za Hamurabija je bila i pobuna u Ešnuni, na elamskom teritoriju. Na kraju se „sukkal“ morao povući u Elam i nakon toga je samo marginalno ostao zaniteresiran za događanja u Babilonu. Ovo je dalo Hamurabiju odriježene ruke za buduće planove u regiji.

OSVAJANJE LARSE

Za vrijeme rata između Babilona i Elama, Rim-Sin, kralj Larse, se držao po strani i ignorirao Hamurabijeve pozive za pomoć. Hamurabi mu je to zamjerio, te je odmah nakon kraja rata s Elamom krenuo na jug. Rim-Sin je upravljao snažnom državom i zasigurno je bio jedan od Hamurabijevih najvećih rivala u borbi za moć u Babiloniji. Država Larsa, poznata i pod imenom Yamutbal, je, nakon osvajanja Isina, od 1794. pr. n. e. uspostavila prevlast nad cijelim područjem od Perzijskog zaljeva do granice s Babilonom. Osvajačke pohode je poduzeo Rim-Sin koji je 1822. godine pr. n. e. naslijedio svog brata Warad-Sina. Njihov otac, Kudur-Mabuk je 1834. pr. n. e. došao do prijestolja na koje je postavio Warad-Sina, dok je sam vladao u Maškan-šapiru.¹⁴ Stvorio je političku strukturu sličnu onoj u Gornjoj Mezopotamiji pod Šamši-Adadom - otac je vladao iz prijestolnice, a sin iz drugog centra moći države. Iako su Warad-Sin i Rim-Sin bili vladari u svojim dijelovima države, ipak su morali slušati naredbe svog oca koji se mogao uplitati u lokalne probleme. Nakon što je Rim-Sin došao na tron 1822. godine pr. n. e., vladao je samim jugom Babilonije, blizu Perzijskog zaljeva, sa istočne strane rijeke Tigris.

U prvih 30 godina vladavine, značajno je proširio carstvo na račun Uruka, Isina i Babilona. Ovi ratovi su trajali duže vrijeme, jer postoji podatak kako je Rim-Sin 1810. pr. n. e. slavio pobjedu nad spomenute tri države, dok Hamurabijev otac, Sin-Muballit, 1800. godine pr. n. e. slavi pobjedu protiv Larse.¹⁵ Godine 1804. pr. n. e., Rim-Sin pokreće seriju kampanja koje su bile uspješnije od ranijih, te osvaja regije sjeverno od Larse. Vrhunac osvajanja je bila pobjeda nad Damiq-ilišuom i osvajanje Isina 1794. godine pr.

¹⁴ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 31.-32.

¹⁵ Ibid, str. 32.

n. e., te je Rim-Sin čak i službeno počeo brojati godine od tog uspjeha. Osvajanjem Isina, Larsa je došla do granica Babilona. Tako su na jugu Mezopotamije ostale tek dvije države. Ovakvo stanje je bilo u trenutku stupanja Hamurabija na vlast.

U ranim godinama vladavine, Hamurabi je imao tek manje vojne aktivnosti i to prema jugu. Godine 1786. pr. n. e. se spominje zauzimanje Isina i Uruka, no to nije dovelo do pripojenja osvojenog teritorija, pa se smatra da se radilo o pljačkanju i upadima na susjedni teritorij, što je za ono vrijeme bilo uobičajeno. U vrijeme rata s Elamom, Rim-Sin i Hamurabi su bili saveznici, no Rim-Sin je prvo odugovlačio sa slanjem pomoći, da ju na kraju uopće ne bi ni poslao. Nakon što je rat s Elamom završio, Rim-Sin je nastavio neprijateljsko ponašanje prema Babilonu - vojnici Larse su upadali na teritorij Babilona kako bi pljačkali.¹⁶ Uskoro su prestali i diplomatski odnosi, te je 1763. godine pr. n. e. Hamurabi objavio rat Rim-Sinu. U pohodu na Larsu, Hamurabi je imao pomoć vojske iz Marija kojom su upravljala ista dva generala kao i u ratu protiv Elama, Zimri-Addu i Ibal-pi-El.¹⁷ Prema tome, moguće je da se vojska nije ni stigla raspustiti, te da se napad na Larsu dogodio odmah nakon rata s Elamom.

Država Yamutbal je bila u kaosu, Rim-Sin je ostao u Larsi, a obranu sjevernog dijela je prepustio svom bratu Sin-muballitu koji se sklonio u Maškan-šapir. Maškan-šapir je ubrzo pao i put prema Larsi je bio otvoren za Hamurabija koji je dobio dodatna pojačanja iz Marija i Malgiuma. Hamurabi je zauzeo Nippur i Isin do sredine 1763. godine pr. n. e., te došao pred Larsu gdje je počeo graditi opsadne rampe i dovoditi opsadne strojeve. Hamurabiju tada u pomoć dolazi Atamrum, stari saveznik Elama koji je promijenio stranu, prima izaslanstvo Išme-Dagana iz Ekallatuma, te čak kontaktira Elam za pomoć. Broj vojnika koji su bili stacionirani u Larsi je prema zapisima iz Marija bio oko 40 000, dok je broj Hamurabijevih vojnika nepoznat. Poznato nam je da je imao vojsku iz Babilona, oko 2000 ljudi iz Marija, 1000 iz Malgiuma, te dodatne jedinice iz Yamutbala.¹⁸ Opsada je trajala šest mjeseci i na kraju je Rim-Sin uspio pobjeći, no ne

¹⁶ Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009., str. 68.

¹⁷ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 35.

¹⁸ Ibid.

zadugo. Brzo je uhvaćen i poslan u Babilon sa svojom pratnjom. Hamurabi je dao srušiti zidine Larse, no nije dirao sam grad. Za vrijeme opsade Larse, okolna plemena su iskoristila situaciju, te pljačkala po selima. Hamurabi je nakon pada Larse iskoristio okupljenu vojsku i uveo red u državu, te je od 1762. godine pr. n. e. stanje bilo normalno.

Hamurabi se nije postavio kao strani osvajač na novoosvojenim teritorijima, već kao legitiman nasljednik Rim-Sina, što vidimo po dokumentima datiranim „godina kad je Hamurabi postao kralj“. S druge strane, u Babilonu je nastavio datirati po starom, kao 30. godinu svoje vladavine. Kad bi došao u posjetu, koristio bi Rim-Sinovu palaču kao svoju., a na jugu je gradio nove hramove u Larsi, Uru i Zabalamu. Postavio je svoje službenike u Larsi da upravljaju južnim teritorijima. Vladavinu u regiji Larse je započeo oprostom osobnog duga, kao što je napravio u Babilonu po dolasku na prijestolje. Osvajanje Larse je bio veliki vojni i politički uspjeh. Idućih 20 godina su jug i sjever Babilonije bili ujedinjeni, što je imalo značan dugoročni utjecaj na političku strukturu tog područja. Iako se jug osamostalio nakon Hamurabijeve smrti, više nije bilo podjele na male teritorije pod gradovima-državama. Cjeline su ostale ujedinjene kao velika područja s jednim glavnim gradom. Više nije bilo jačanja gradova-država koji bi se pojavili kao rivali u borbi za premoć. To je bila najtrajnija posljedica Hamurabijevih osvajanja.

Hamurabijeve vojne akcije su se isplatile - postao je vladar najveće države u regiji. Nakon pripajanja Larse, nije dugo odmarao, već se usmjerio k novim osvajanjima. Velika koalicija pod njegovim vodstvom je bila na okupu već dvije godine i vojnici su htjeli kući. Zimri-Lim je tražio da se njegov dio vojske vrati kako bi riješio probleme na sjeveru svoje države, no Hamurabi je već tad promatrao kakve su prilike u Ešnuni, sljedećem Hamurabijevom osvajačkom cilju.

PRIPAJANJE EŠNUNE

Hamurabi je u osvajanju Larse imao veliku pomoć iz Marija, što je ostavilo Marijeve sjeverne granice slabo zaštićenima, a susjedi na sjeveru su bez većih problema narušavali prekogranične interese Marija. Vladari su počeli tražiti nezavisnost ili počeli preuzimati moć bez vanjskog uplitanja. Zimri-Lim je uvidio da mu prevlast na sjeveru Mezopotamije klizi iz ruku. Već za vrijeme opsade Larse, tražio je povratak svoje vojske u Mari, no Hamurabi je inzistirao na produženom boravku i smirivanju stanja nakon rata. Pri povratku u Mari, stanje se već zakompliciralo. Ovo je bio vrlo nestabilan period na sjeveru, dogodile su se brojne bitke uz intenzivne diplomatske aktivnosti i česte promjene savezništva.

Jedan od glavnih rivala Babilona je bila Ešnuna, koja je sada bila nezavisna država i sukob s Babilonom je bio neizbježan. U vrijeme Hamurabijeva dolaska na vlast, Ešnuna se nalazila uz rijeku Diyala, od Tigrisa do gorja Zagros. Kroz prvih nekoliko stoljeća drugog tisućljeća pr. n. e., vladari Ešnune su zauzeli mnoge okolne gradove-države. Sama država je bila odlično strateški postavljena i čak četiri glavne rute su prolazile kroz nju, te je samim time bila privlačna meta za svakoga tko je želio prevlast u Mezopotamiji. Kulturno je Ešnuna bila bliska Babilonu, imali su isti jezik i pismo, stil arhitekture i vladarske titule. Vrhovni bog je bio Tišpak, koji je bio vrlo popularan u Babiloniji. Do 19. stoljeća pr. n. e., vladari Ešnune su bili dovoljno jaki da nametnu svoj utjecaj u okolnim državama. Nagađa se da je čak i Šamši-Adad jedno vrijeme bio njihov podanik, dok je godinama kasnije njegov sin Išme-Dagan tražio savez s Hamurabijem.¹⁹ Odnos Ešnune i Gornje Mezopotamije je bio promjenjiv - ponekad su zajedno ratovali i dijelili plijen, a ponekad bi ratovali međusobno. U ranim godinama vladavine, Šamši-

¹⁹ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 41.

Adad se morao skloniti u Babilon kako bi pobjegao od vladara Ešnune, no kasnije je s drugim vladarom Ešnune ratovao u gorju Zagros protiv lokalnog stanovništva.

Nakon smrti Šamši-Adada 1776. godine pr. n. e., kralj Ešnune Ibal-pi-El II. je proširio svoj utjecaj na Gornju Mezopotamiju tražeći dijelove doline Eufrata. Pokušavao je sklopiti savez s Marijem protiv Gornje Mezopotamije pokušavši ih uvjeriti da je njegov napad na Gornju Mezopotamiju zapravo u interesu Marija. No, tražio je da Zimri-Lim prihvati njegovu prevlast nad dijelom doline Eufrata južno od Marija, te je upozorio Mari da je vojska iz Babilona krenula u pomoć Išme-Daganu protiv njih. Iako je njegov prijedlog za savezom odbijen, Ibal-pi-El se nije povukao iz politike u Mariju i Gornoj Mezopotamiji, te su se odnosi sa Zimri-Limom pogoršali do te mjere da je Zimri-Lim pokušavao spriječiti savez između Ešnune i sirijskog grada Qatne. Godine 1771. pr. n. e., Benjaminova plemena traže pomoć Ešnune protiv Marija, te Ibal-pi-El šalje dvije vojske, jednu na sjever Mezopotamije, drugu na Mari. Zbog ove prijetnje, Zimri-Lim je tražio pomoć Hamurabija koji se odazvao. Nakon vojnih akcija, Ešnuna je nametnula mir Mariju po kojemu su imali pravo na manje koncesije od Zimri-Lima. Sam mirovni ugovor poakzuje da je Ešnuna bila superiorna jer se Ibal-pi-El spominje kao „otac“, a Zimri-Lim sin. Na kraju, Ešnuna nije dobila teritorij u dolini Eufrata, a Mari je zadržao teritorije na jugu.

Kao što je navedeno u ranijem poglavlju o Elamu, godine 1767. pr. n. e., vladar Elama je zauzeo Ešnunu, te pokrenuo diplomatske kontakte s Marijem i Babilonom. Krajem 1766. ili početkom 1765. godine pr. n. e., stvorena je koalicija protiv Ešnune pod vodstvom Elama. Uskoro je Ibal-pi-El nestao sa scene, a prijestolnica je pala. Vladar Elama je ostao u Ešnuni dok ga Hamurabi nije izbacio odande. Hamurabi se nakon toga povlači i na vlast dolazi vladar koji ne samo da nije bio Hamurabijev izbor, već je proglasio potpunu nezavisnost. Novi kralj, Silli-Sin, se, iako nije bio plemićke krvi, ponašao kao ostali kraljevi. Njegovo vladanje je obilježila vojska koja je imala središnju ulogu u političkom životu Ešnune, što ne čudi, jer i sam Silli-Sin je bio general koji se uzdigao na vlast. Hamurabi nije bio sretan s razvojem situacije, no nije bio siguran što poduzeti. Htio je popraviti odnose s Elamom kako bi zauzeo Ešnunu, no s druge strane,

htio je dobre odnose s Silli-Sinom kako bi se mogao fokusirati na osvajanje Larse. Na kraju je 1764. godine pr. n. e. Silli-Sin postao Hamurabijev saveznik, oženivši Hamurabijevu kćer.²⁰

Povećani Hamurabijev interes na sjeveru je doveo do zahlađenja odnosa Babilona i Marija. Zimri-Limu je bilo bitno da i on bude u dobrim odnosima sa Ešnunom, te je prihvatio superiornost Ešnune nad Marijem. To je razbjesnilo Hamurabija koji je u ovom savezu vidio prijetnju Babilonu, te se odlučio riješiti oba rivala. Unovačio je vojnike iz novoosvojenog područja na jugu, te krenuo prema Ešnuni. Ešnuna je platila veliku količinu žita Elamu da se ne umiješa u rat. Potom su platili Gutejcima da napadnu teritorij Larse s 10 000 vojnika i tražili od vladara sa sjevera da ne ispune svoju dužnost pomoći Babilonu.²¹ Nema točnih podataka o Hamurabijevim pripremama, no očito je da se smatrao dovoljno moćnim da napadne Ešnunu, a da pritom ne brine da će izgubiti vlast u Larsi. Detalji o ratu su gotovo nepoznati, no konačan ishod je bio Hamurabijeva pobjeda nad Ešnunom, Subartuom i Gutejcima 1762. godine prije nove ere. Nakon poraza Ešnune, Silli-Sin je nestao sa scene, ali to je možda bila posljedica činjenice da su Marijevi arhivi završili četiri mjeseca kasnije. Ne zna se kako je točno njegova vladavina završila, odmah nakon poraza od Hamurabija ili kasnije. Čini se da je Hamurabi imao rezidenciju na teritoriju Ešnune, no vjerojatno nije uključio Ešnunu u svoju državu²². U dokumentima se može vidjeti da je Hamurabi uspostavio kontrolu nad Mankisumom, gradom na Tigrisu koji je kontrolirao ulaz iz Ešnune u Babiloniju. Ešnuna se nastavila opirati Babilonu, što je prisililo Hamurabija da se vrati tamo s vojskom 1756. godine pr. n. e. i uništi gradske zidine preusmjerivši rijeke i kanale za navodnjavanje.²³

Hamurabijeve akcije protiv Ešnune su bile logične. Nije mogao dopustiti da ima takvu silu na sjevernoj granici. Ne samo da mu je blokirala put prema ostatku Mezopotamije, već je i prijetila njegovim velikim gradovima u blizini granice. Rat je potrajao duže no što je bilo očekivano jer, nakon protjerivanja Elama, nije stekao

²⁰ Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009., str. 73.

²¹ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 51.

²² Ibid, str. 52.

²³ Ibid.

kontrolu nad cijelim područjem. Lokalne snage su bile moćne i Silli-Sin je bio moćan neprijatelj. Hamurabi je morao i osvojiti Larsu prije no što se okrene Ešnuni. Na kraju, nije pripojio cijelo područje Ešnune jer mu je bio bitan samo dio koji mu je davao pristup sjeveru Mezopotamije. Nakon što je to područje bilo u njegovim rukama, otvorila su se vrata i novim osvajanjima.

PREVLAST NA SJEVERU

Nakon uspješnog pohoda protiv Ešnune 1762. godine pr. n. e., Hamurabi u svojim zapisima tvrdi kako je pobjedio i vojsku Subartua, te osvojio zemlje uz Tigris. Subartu je bio saveznik Elama 1764. godine pr. n. e. u ratu protiv Hamurabija. Termin Subartu se, čini se, ovdje ne odnosi na samu državu, već su ga Babilonci koristili kao generalni naziv za sjever Mezopotamije.²⁴ Naziv se u Hamurabijevim zapisima odnosio na državu poput Ekallatuma, Zalmaquma, Burunda, Kakmuma i Turukkuma.²⁵ Njihove povijesti, pa i lokacije, su danas jako slabo poznate. One nisu predstavljale veliku opasnost po tada moćnu Hamurabijevu državu, niti je Hamurabijev cilj bio njihovo osvajanje. Ponekad bi bio uvučen u njihove razmirice kad bi jedna od država tražila njegovu vojnu pomoć, te se smatra da je možda zbog toga htio primiriti regiju intervencijom. To mu je omogućilo da na sjeveru ima velik utjecaj, iako nikad nije uključio sjevernu Mezopotamiju u svoju državu.

Rascjepkavanje moći na sjeveru je uzelo takvog maha da bi se jaka vojska, poput Hamurabijeve, mogla sjeverom kretati bez većeg otpora. Stoga su babilonske vojske u svojim brzinskim pohodima sezale čak i do današnje granice s Turskom ili gorja Zagros. Sjeverna Mezopotamija je bila ogromno područje u obliku trokuta, dimenzija otprilike 500 x 300 x 500 kilometara, okruženo gorjima Tauros i Zagros na sjeveru i istoku, te Eufratom i sirijskom pustinjom na zapadu.²⁶ Samo područje je bilo prekriveno različitim krajolikom - od bogatih planinskih dolina, širokih plodnih polja, stepa, te uskih riječnih dolina sa sustavima za navodnjavanje polja. Bilo je tek nekoliko starijih gradova koji su, uglavnom, smješteni uz doline Eufrata i Tigrisa. Regija se tada nalazila na kraju jednog

²⁴ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 54.

²⁵ Ibid..

²⁶ Ibid, str. 55.

vrlo bogatog i moćnog perioda u povijesti. U ranim Hamurabijevim godinama, Šamši-Adad je ujedinio velik dio sjevera i stvorio veliku silu u Mezopotamiji. No, nakon njegove smrti 1776. godine pr. n. e., njegovi sinovi nisu mogli održati državu na okupu. Šamši-Adadov najstariji sin, Išme-Dagan, je vladao u istočnoj prijestolnici, Ekallatumu, dok je mlađi sin, Yasmah-Adu, izbačen iz Marija. U mnogim drugim gradovima, nasljednici dinastija koje su vladale prije dolaska Šamši-Adada su se vratile na vlast. Ove ponovno nezavisne države se nisu međusobno slagale, već su, u želji za moći, napadale i osvajale susjedne teritorije. Moćne susjedne države su pozorno pratile ovu kompliciranu situaciju, čekajući pravi trenutak za širenje svog utjecaja ili granica na sjever Mezopotamije: sa sjeverozapada Yamkhad, s jugozapada Mari, s jugoistoka Ešnuna i s juga Babilon. Mari je bio najbliži susjed i stoga je Zimri-Lim osjećao da ima pravo donositi odluke za države na sjeveru. Zimri-Lim je bio dobro informiran i pisma koja je primio sadrže dosta detalja o sukobima. U mnogo ovih sukoba se Hamurabi nije izravno priključio, nego je njegova vojska ušla na sjever tek nakon poraza Ešnune. Prije toga, njegov status u cijeloj regiji je pridonio činjenici da su mu se lokalni vladari često javljali za pomoć.

Nakon rascjepkavanja Gornje Mezopotamije, Išme-Dagan, vladar Ekallatuma, je uvelike ovisio o Babilonu. Njegov odnos s Hamurabijem je bio promjenjiv - dok je ponekad bio saveznik i prijatelj Hamurabija, ponekad je bio mali vazal koji se morao pokoriti Hamurabijevim željama. Nepoznato je kolikim je teritorijem upravljao, no zna se da su njegove trupe bile na raspolaganju Hamurabiju u ratu protiv Elama. Hamurabi je čak dopuštao prisutstvo Išme-Daganovih generala na tajnim sastancima svog vijeća, što je zasmetalo predstavniku Zimri-Lima. Upozorio je da će takvo stanje dovesti do problema između Marija i Babilona. S vremenom, Hamurabi više nije bio toliko sklon Išme-Daganu. Početkom 1763. godine pr. n. e., za vrijeme opsade Larse, Išme-Dagan je od Hamurabija tražio vojnu pomoć. Hamurabi ga je odbio, te se Išme-Dagan okreće Ešnuni. Nakon što mu Ešnuna ipak odbija doći u pomoć, Išme-Dagan bježi u Babilon. Hamurabi uviđa da se nesigurno stanje i konstantni sukobi na sjeveru ne mogu nastaviti, te 1762. godine pr. n. e. odlučuje primiriti stanje. Hamurabi je na sjever Mezopotamije

poslao između 15000 i 28000 vojnika.²⁷ Samo područje nije uključeno u Hamurabijevu državu, no lokalnim vladarima je oduzeta moć ili su zamijenjeni vladarima koji su bili odaniji Hamurabiju. Hamurabijevo osvajanje Marija je vodilo do nestanka arhiva koji su bili glavni izvor informacija za regiju, tako da podaci za stanje u kasnijim godinama ne postoje. Postoje tek neki tekstovi o Hamurabijevom upravljanju na sjeveru, od kojih se najviše podataka nalazi u arhivima malog grada Qattare. Tamo su morali prihvatiti vlast Zimri-Lima, no s Hamurabijevim širenjem, lokalni vladar Aškur-Addu je smijenjen. Na prijestolje dolazi vojni zapovjednik Aqba-Hammu koji sebe nazive Hamurabijevim slugom, što pokazuje da je bio Hamurabijev vazal.²⁸ U prepiskama se mogu naći podaci o manjim vojskama koje je Hamurabi slao da bi zauzimale gradove, te se smatra da su vojne akcije takvog tipa bile osnova Hamurabijevih osvajanja. na sjeveru. Takve deklaracije se mogu naći do 39. godine Hamurabijeve vladavine, kada tvrdi da je „pobio neprijatelje u planinama Subartua“.²⁹

No, sjever nije dugo ostao pod kontrolom Babilona. Hamurabijev nasljednik Samsuiluna nije uspio u potpunosti dominirati regijom, no nije ju ni u potpunosti zapustio. Godine 1728. pr. n. e., čak je s vojskom ušao u Šubat-Enlil, staru prijestolnicu Šamši-Adada. Ovo je bio kraj dugog perioda propadanja regije koja se promijenila iz države gusto naseljenih centara u regiju s nekoliko manjih naselja.

²⁷ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 61.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid, str. 63.

OSVAJANJE MARIJA

Gotovo sve informacije koje imamo o Hamurabijevim diplomatskim i vojnim aktivnostima u drugoj polovini njegova vladanja dolazi iz arhiva palače u Mariju. Kralj Marija, Zimri-Lim, je bio Hamurabijev saveznik u nekoliko ratova i bio je više nego dobro upućen u Hamurabijeve akcije. Savez između Marija i Babilona je bio prilično slab, te se uglavnom temeljio na zajedničkom interesu uklanjanja drugih kraljeva s političke scene. U stvarnosti, Babilon i Mari su bili rivali i sumnjičavi jedni prema drugima, te se na kraju savez raspao i došlo je do neminovnog sukoba. Kad je Hamurabi pobijedio Mari i ušao u sam grad, nije samo uništio svog neprijatelja, nego i prekinuo sve arhivske zapise o svojim akcijama. Nakon što su Marijevi službenici prestali pisati svom vladaru, više nema detaljnijih izvora podataka o kasnijim međudržavnim odnosima u Mezopotamiji.

Do 18. stoljeća pr. n. e., Mari je bio već oko 700 godina star grad, a svoje uzdizanje može zahvaliti strateškoj lokaciji usred doline rijeke Eufrat. Ovdje je prolazila važna trgovačka ruta od Babilona do sjeverozapadne Sirije i Sredozemne obale, što je omogućilo Mariju kontrolu nad istom. Ovo pojašnjava zašto je od sredine 2. tisućljeća pr. n. e. Mari bio u bliskom kontaktu s Babilonijom i imao mnoge babilonske kulturne elemente, no istovremeno bio dijelom sirijskog političkog i kulturnog područja. Zbog svoje strateške lokacije, Šamši-Adad je koristio Mari kao jednu od tri prijestolnice Gornje Mezopotamije, te je postavio svog sina Yasmah-Addua da vlada odande. Yasmah-Adduova uloga je bila da upravlja plemenima sirijske pustinje, te da vodi zapadni dio države. Kad mu je otac umro, lokalna populacija ga je detronizirala i na vlast dolazi Zimri-Lim. Zimri-Limovo podrijetlo je nepoznato - često se predstavljao kao sin Yahdun-

Lima, zadnjeg vladara Marija prije Šamši-Adada, no u stvarnosti je bio sin Hadni-Addua iz plemena Sim'alit iz sjeverne Sirije.³⁰

Zimri-Lim se vrlo brzo prilagodio svojoj ulozi urbanog vladara i postavio svoj dvor u Marijevu palaču. Kontrolirao je dolinu srednjeg toka Eufрата od granice Babilonije, 200 kilometara južno, te do granice države Yamkhad, 250 kilometara na sjever.³¹ U dolini rijeke Habur je imao bogato poljoprivredno područje. Često je nametao svoje interese na sjeveru Mezopotamije, ili sam, ili preko svojih vazala koji su često mijenjali strane. U svakom slučaju, pripadao je skupini velikih vladara tog vremena uz Hamurabija, Ipal-pi-Ela iz Ešnune, te Rim-Sina iz Larse. S obzirom da su bili susjedi, Zimri-Limovi kontakti s Hamurabijem su bili česti, iako se čini da se nikad nisu osobno susreli. Umjesto njih, visoki predstavnici su često putovali s jednog dvora na drugi. Među njima su bili i Hamurabijevi sinovi koji su bili česti gosti na Zimri-Limovom dvoru ili u drugim gradovima kojima je vladao Zimri-Lim.

Balans moći kakav je postojao Mezopotamiji u prvoj polovini Hamurabijeve vladavine je održavan prešutnim dogovorom da svi vladari regije prihvaćaju superiornost vladara Elama. Iako je njegova država bila daleko od nekih, bio je dovoljno moćan da ga se pozivalo da riješava razmirice, te se njegov autoritet poštivao. Na primjer, vladar Elama je presudio da grad Hit na Eufратu pripada Mariju, što se Hamurabiju nije svidjelo. Neslaganje oko Hita će kasnije biti kamen spoticanja između Hamurabija i Zimri-Lima još za vrijeme njihova saveza. Hit je bio smješten na granicu između država Babilona i Marija. Bio je bogat bitumenom, potrebnim Hamurabiju za izradu brodova, dok je Mariju bio bitan kao pravosudni centar. Pravosudno i religijsko značenje su vjerojatno bili razlozi zašto je Zimri-Lim bio sklon Hitu, te zašto je htio potpunu kontrolu nad gradom. Pregovori su otpočeli 1770. godine pr. n. e., no nisu išli glatko. Hamurabi je vršio pritisak na Zimri-Lima, no lokalni službenici su savjetovali Zimri-Limu da ne popusti jer Hamurabi ipak treba njegovo savezništvo. Ovo je bila točna procjena stanja, no niti jedan vladar nije htio odugovlačiti s ovako važnom odlukom. Hamurabi je predložio da se vlast

³⁰ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 65.

³¹ Ibid..

i utjecaj podijele kao što su dvije države podijelile u Rapiqumu. Nije htio odustati od presizanja na grad, iako je Zimri-Lim bio dobar i pouzdan saveznik. Isto tako, nije mogao vršiti prevelik pritisak na Zimri-Lima, jer najmoćnija država u regiji je presudila u korist Marija. Ovo se ipak mijenja nakon prestanka prijateljskih odnosa s Elamom. Hamurabi je dvojio hoće li povećati pritisak na Mari zbog vlasti u Hitu ili ići na sigurno jer mu je Mari potreban kao saveznik u sukobu s Elamom. Mari je u početku bio neodlučan oko raskida dobrih odnosa s Elamom, no prešao je na Hamurabijevu stranu nakon što mu je prijetila opasnost sa sjevera. Oba vladara su prisegla na savez protiv Elama i vojske su se ujedinile. Kao nagradu za potporu, Zimri-Lim je htio vlast u Hitu, te je tražio od Hamurabija da prekine svoja presizanja na grad. Hamurabi je odgovorio da će prepustiti odluku prijateljskim vladarima nakon što sukob s Elamom završi. Dodao je i da moć njegove države leži u brodovima, za razliku od Marija koji se koristi kolima, te da su bitumen i katran s tog područja razlog zašto želi grad.³² Potreba za Marijevom vojskom je bila razlog zašto je Hamurabi htio što prije sklopiti sporazum, iako je rješenje pitanja Hita htio odugovlačiti. Zimri-Lim je, s druge strane, trebao babilonsku vojsku u borbi protiv Elama koji je zauzeo sjever Mezopotamije, te je čak i razmatrao mogućnost prepuštanja Hita Hamurabiju. Unatoč neuspjehu i odugovlačenju pregovora, oba vladara su izmijenila kontingente vojske. Smatra se da je tu više bilo riječ o međusobnom nepovjerenju nego prijateljstvu, te da su tako jedan drugom poslali garanciju da neće preći na drugu stranu.³³

Čak i za vrijeme suradnje, nepovjerenje se nastavilo. Zimri-Lim je okupio veliku vojsku za pohod na sjever i saveznici Babilona se nisu osjećali sigurno. Kad je Hamurabi doznao da je Zimri-Lim primio pojačanja iz Yamkhada i Zalmaquma, prigovorio je Zimri-Limovom izaslaniku, misleći da će Zimri-Lim s tom vojskom krenuti na Babilon. Njihove vojske su se u sukobima s Elamom i Larsom borile na istoj strani dvije godine. Kad je Zimri-Lim tražio povratak svoje vojske u Mari kako bi ju poslao u pohode na sjeveru, Hamurabi je pokušao odugovlačiti, inzistirajući na smirenju situacije nakon osvajanja Larse. Istovremeno, oba su vladara započela tajne kontakte s novim vladarom Ešnune, Silli-Sinom, te su čak bili spremni prekinuti međusobni savez kako bi dobili

³² Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str 71.

³³ Ibid., str 72.

njegovi potporu. Silli-Sin je bio oprezan jer je oženio Hamurabijevu kćer, a imao je i ugovor sa Zimri-Limom, što je razbjesnilo Hamurabija. Po Hamurabijevom mišljenju, Zimri-Lim je izdao dogovor i postao njegov neprijatelj. Kako bi kontrirao ovom savezu, Hammurabi je započeo pregovore s Elamom, potkupio Malgium, te zatražio pomoć sjevernih saveznika, između ostalih i Išme-Dagana iz Ekallatuma. Nakon osvajanja Ešnune 1762. godine pr. n. e. i okupljanja velike vojske na sjeveru, Hamurabi je odsjekao Mari od bilo kakve pomoći i bio je spreman za napad na zadnjeg velikog suparnika. Zimri-Lim je godinama potkupljivao Babilonce da špijuniraju Hamurabija i prenose detalje sa tajnog vijeća njemu, tako da je bio jako dobro informiran o onome što slijedi.

Hamurabi je započeo napad na Mari sa sjevera i juga. Zimri-Lim je primio izvješće da s juga dolazi oko 4000 jako dobro opremljenih vojnika, te da se kreću prema gradu Hanat.³⁴ Hanat se nalazio na granici Zimri-Limove države i na samo dva dana pješaćenja od samog Marija. Istovremeno, na sjeveru se okupilo oko 20 000 vojnika pod zapovjedništvom Mutu-Haqduma i Rim-Addua koji su bili veliki neprijatelji Marija.³⁵ Većina vojnika se nalazila na sjeveru još od prošle Hamurabijeve kampanje, dok su pojačanja došla preko Marija, pravdajući svoj prolaz lažnim namjerama. Hamurabi nije htio pokazati svoje namjere, te je Zimri-Limu dojavio da je vojska na putu u Ekallatum. Konačni pohod nije dokumentiran u izvorima, no čini se da je sukob brzo završio. Posljednji zapisi o stanju u Mariju ne javljaju o ikakvim nesigurnostima niti panici, no zapisi odjednom nestaju, samo pet mjeseci nakon što je Zimri-Lim slao vrijedne darove Hamurabiju, te četiri mjeseca nakon pada Ešnune.³⁶ Hamurabi je tvrdio da je pokorio Mari i mnoge druge gradove u sjevernoj Mezopotamiji. Babilonska vojska je zauzela Zimri-Limovu palaču i opljačkala je, a ne zna se što se dogodilo sa Zimri-Limom. Hamurabijevi službenici su pregledali arhive Marija i uklonili većinu važnih stvari. Na primjer, nestala su sva pisma Hamurabija Zimri-Limu, te sva korespondencija Marija s Yamkhadom i Ešnunom. Ostatak korespondencije je spremljen u kutije i ostavljen u

³⁴ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 74.

³⁵ Ibid, str. 75.

³⁶ Ibid.

arhivu. dokumenti odneseni u Babilon su nesumnjivo sadržavali najvažniju diplomatsku korespondenciju vladara Marija, no, nažalost, ti dokumenti su izgubljeni.

Ostaje nejasno kako je Hamurabi tretirao državu Mari nakon osvajanja, jer ne postoje administrativni dokumenti niti pisma iz tog perioda. No, čini se da se stanovnici Marija nisu olako prepustili novoj vlasti. Dvije godine kasnije, 1759. pr. n. e., Hamurabi je morao slomiti njihov otpor.³⁷ Hamurabi tvrdi da je srušio gradska vrata i srušio grad do temelja. Arheološka iskopavanja potvrđuju da su njegove metode bile oštre - cijeli grad je uništen, a palača zapaljena. Mari se nikad nije oporavio i vratio moć, iako je njegovo ime preživjelo i pojavljivalo se u kasnijim tekstovima. Od Marija je ostalo tek manje naselje na ruševinama grada i najvjerojatnije je odande babilonski upravitelj predstavljao Hamurabijeve interese u regiji. U regiji srednjeg toka Eufrata između Babilona i Yamkhada, politički vakuum je potrajao desetljećima. Iako osvajanje Marija nije bio posljednji Hamurabijev vojni pohod, završio je njegov projekt uklanjanja njegovih okolnih suparnika. Larsa i Babilon su bili ujedinjeni pod njegovom vlasti, dok su Ešnunom, Marijem i sjevernom Mezopotamijom vladali vazali i službenici. Jedine države u regiji gdje Hamurabi nije imao potpunu moć su bile udaljene - Elam na jugoistoku i Yamkhad na sjeverozapadu. Manje države su nastavile postojati sjeverno od Hamurabijeve države, no nisu predstavljale opasnost. Hamurabijeva superiornost je bila priznata u cijeloj Mezopotamiji. Hamurabi je nakon osvajanja Ešnune vladao najvećom državom u regiji još od Sargona Velikog.³⁸

Uvod u Hamurabijev zakonik govori o područjima pod njegovom kontrolom i o njegovom dobrom odnosu prema njima. Hamurabi je sebe u zakoniku prikazao kao dobrog vladara. Brinuo se za podanike i gradio hramove bogovima. Nazvao je sebe „gospodarom koji daje život gradu Uruku, garantira vodu njegovim ljudima, pod krov stavlja hram Eanni i gomila davanja bogovima Anu i Ištar“.³⁹ U popisu mjesta koje je uzdržavao, navodi Malgium, Mari, Tuttul, Ašur i Ninivu. Iako spominje njene bogove

³⁷ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 76.

³⁸ Levin, Judith: *“Ancient world leaders - Hammurabi”*, Chelsea house publishers, 2009., str. 80

³⁹ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 77.

Tišpaka i Ninazu, ne spominje Ešnunu, već navodi kako je spasio lokalno stanovništvo teškog života i osigurao im mir u Babilonu. Ovo se možda odnosi na njihovu deportaciju u Babilon.⁴⁰

⁴⁰ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 77.

UPRAVLJANJE DRŽAVOM

Do 33. godine svoje vladavine, nakon 4 godine vojnih pohoda, Hamurabi je vladao velikim područjem koji je uključivao nekoliko ranije nezavisnih država. Žitelji Hamurabijeve države su imali dosta sličnosti, ali isto tako i razlika. Bili su podložni utjecaju babilonske kulture, što je u tom području bila tisućljetna tradicija. Pisali su na sumerskom ili akadskom jeziku po glinenim pločicama. Štovali su božanstva istog panteona s jako malo razlika. Svi su znali za gradove i njihovu važnost, te su osjećali pripadnost gradu u kojem su rođeni. Smatrali su sebe građanima Ura, Larse ili Babilona prije nego građanima države, tim više što nije postojao naziv za državu, već se ona nazivala po gradu iz kojeg se širila vlast. Isto stoji čak i za gradove koji su duži period bili pod istom vlasti, u istoj državi. Pripadnost gradu se posebno vidjela kroz njihovo štovanje posebnog božanstva. Na primjer, bog mjeseca Sin je bio vrhovno božanstvo u Uru, dok je bog sunca Šamaš bio vrhovno božanstvo Sippara. Ovi kultovi su datirali u stara vremena, te su često bili stariji do tisuću godina. Iako su svi bogovi bili dio jednog panteona, svaki grad je imao svoje vrhovno božanstvo čiji se kult nalazio u središnjem gradskom hramu. Ovo objašnjava zašto se u uvodu Hamurabijevog zakonika svaki grad i njegovo božanstvo posebno naglašavaju. Hamurabi ne spominje državu kojom vlada, već niz od 25 gradova u kojima je život cvao zahvaljujući njemu.

Stanovnici država su se razlikovali po podrijetlu. Jedni su bili starosjedioci čije su obitelji na tom području bile naseljene već stoljećima i njihova kultura i tradicije su bili sumerske i akadске. Do početka drugog tisućljeća pr. n. e., njihova kultura je postala babilonska. Novonaseljeni narodi su vrlo brzo asimilirali kulturu grada u koji bi se naselili, no još uvijek bi ostali prepoznatljivo drukčiji od lokalnog stanovništva. Mnogi od njih pri doseljenju nisu pričali babilonski već amorićanski, koji je, poput babilonskog, bio semitski jezik, no uvelike se razlikovao po gramatičkoj strukturi i vokabularu.

Izvorno su ga pričali ljudi iz Sirije, sjeverozapadno od Babilona, što se čak vidi po samom nazivu „ammuru“ što je značilo „zapad“.⁴¹ Amorićani su se naseljavali u Babiloniju stoljećima, te su dolazili jednako u sela i gradove. Negdje je većina stanovništva, kao, na primjer, u Mariju, većina stanovništva pričala amorićanski, no u srcu Babilonije, taj udio je bio znatno manji. Iako su ljudi koristili različite jezike u govoru, svi su koristili babilonski za pisanje.

Osjećaj pripadnosti Amorićanima je preživio čak i u Hamurabijevo doba. I sam Hamurabi se deklarirao kao Amorićanin, kao i mnogi vladari drugih dinastija. Iz današnje perspektive je teško odrediti to je bio Amorićanin, a tko je. Iako imena ljudi mogu otkriti koji su jezik pričali, problem je što su često roditelji Amorićani svojoj djeci davali babilonska imena i obratno. Jedna indikacija amoritske posebnosti je bilo štovanje boga Amurrua, čije ime je bilo slično babilonskom nazivu „Amorićani“. Amurru je bio kasnije dodan babilonskom panteonu i mnogi su iskazivali njegovo štovanje svojim imenima. Na primjer, u imenu Ibni-Amurru, značenja „bog Amurru ga je stvorio“ se vidi štovanje Amurrua. Isto tako, štovanje bogova se moglo prikazati na pečatima koji su se u Babiloniji koristili kao ekvivalent današnjeg potpisa. Takvi pečati su često imali kratke tekstove na njima da se može razaznati tko je njihov vlasnik, često u obliku: ime vlasnika, čiji je sin, te kojeg boga štuje.

Hamurabi nije mijenjao vladarsku ideologiju tog vremena, on je bio kralj svim žiteljima svoje države. Morao je brinuti za svoje podanike, osiguravati im hranu i osjećaj sigurnosti. To je zahtijevalo i poseban odnos prema božanstvima. Hamurabi je ove dužnosti ozbiljno shvaćao kroz svoju vladavinu i prihvatio je tu ulogu. Jedna od njegovih dužnosti nakon ratova je bila da se pobrine da se ljudi ponovno osjećaju sigurno i da napreduju. Osigurao im je poljoprivredna dobra, što je na jugu Mezopotamije, gdje kiša nije bila česta pojava, značilo da je dao izgraditi nove i održavati već postojeće kanale za navodnjavanje polja. Podatke o tome možemo naći u mnogim Hamurabijevim zapisima gdje se hvali obavljenim radom. U ranim godinama Hamurabijeve vladavine, pri sukobu

⁴¹ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 80.

među državama na jugu, države koje su bile uzvodno su često zatvarale kanale za navodnjavanje državama s juga, te bi njihova zemlja ostala suha i neplodna. Kad je Hamurabi upostavio vlast na jugu, popravio je štetu i doveo vodu u područja u kojima ju tada nije bilo. Ujedinjenje cijele južne Mezopotamije mu je omogućilo kopanje dugih kanala kojima je čak spajao gradove. Na primjer, kanal uz Nippur, Isin, Uruk, Larsu i Eridu je bio dug 160 kilometara.⁴² Smirenje situacije je donijelo ekonomski razvoj, te poboljšalo ekonomsko stanje stanovništva. Hamurabi se morao brinuti i za mir kako bi zaštitio svoje stanovništvo. Gradio je zidine oko gradova i utvrde, te branio zemlju od vanjskih napadača. Sedam Hamurabijevih dokumenata spominje radove na zidinama velikih gradova i gradnju obrambenih utvrda van gradova. Uvođenjem zakonika tvrdi da su ga bogovi izabrali kako bi donio vladavinu pravde u zemlji, kako bi se uništila vladavina zlih i izopačenih, tako da jaki ne tlače slabe.⁴³

Ovi ciljevi, kako se tada vjerovalo, nisu mogli biti ispunjeni ako bogovi nisu pozitivno gledali na državu, te se moralo osigurati da to bude tako. Babilonci su smatrali da su njihovi bogovi slični ljudima - imali su jednake potrebe. Hramovi su bili njihovi domovi u kojima bi ih svećenstvo hranilo, oblačilo i brinulo se za njih uz potporu države. Vladar je bio zadužen za veće pothvate s obzirom da je on jedini imao resurse za skupe radove. Obnavljao je hramove kad su bili stari ili oštećeni ili bi ih čak i proširivao. Plaćao je skupe tronove, kola i kipove ukrašene zlatom, srebrom i poludragim kamenjem. Kad su bogovi bili zadovoljni, država je prosperirala. Sama ideologija je nalažala ovakav odnos. Bogovi su birali vladare, a zauzvrat su oni brinuli za njihove potrebe i promovirali njihove kultove. Za nagradu, bogovi bi podarili bogatstvo državi i stanovništvo bi napredovalo. Vladar je, prema tome, bio zaslužan za sigurnost i sitost stanovništva. Hamurabi je sebe prikazivao kao centralnu osobu u ovom sustavu koji je radio savršeno kad bi sve bilo na mjestu.

Pisma koja je Hamurabi slao govore da ovo nije bila pusta retorika, već se uistinu brinuo da država napreduje i da mu podanici budu sretni. U oko 180 poruka svojim

⁴² Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 83.

⁴³ Ibid.

dužnosnicima na jugu nakon poraza Rim-Sina 1763. godine pr. n. e., možemo vidjeti kako je sam upravljao promjenama koje će se dogoditi. Za početak, Babilon je postao središte države i sav porez je morao biti dostavljen tamo umjesto u Larsu. Nadalje, poslao je visoke dužnosnike iz Babilona da upravljaju postojećim aparatom. Preimenovao je teritorij Larse u provinciju nazvanu Yamutbal, te postavio Sin-iddinama za svog službenog predstavnika. Sin-iddinam je bio zadužen za većinu poslova na jugu, te je vjerojatno imao puno upravitelja za posebne dužnosti kojima je zapovijedao. Ovo vidimo po spomenu Šamaš-hazira kojeg se u jednom od pisama spominje kao zaduženog za podjelu poljoprivrednih polja.⁴⁴ Njegova funkcija je bila jako bitna, jer Hamurabi je u svom vlasništvu imao jako puno zemlje, posebno nakon osvajanja na jugu. Ta zemlja je trebala biti obrađivana i to se riješavalo na dva načina - dobar dio zemlje je izdavan za godišnji prilog, dok su dijelovi bili dodijeljivani kao nagrada ljudima koji su obavljali razne usluge za dvor. Dvor i administracija su zapošljavali velik broj ljudi u cijeloj državi koje je na neki način trebalo i platiti. Stoga su neki podanici dobivali na korištenje zemlju od koje bi plaćali udio dvoru kao cijenu korištenja. Zemlja dodijeljena na ovaj način bi često ostajala u obiteljima generacijama jer se rad za dvor prenosio s oca na sina. Oni koji bi dobili zemlju na korištenje često nisu imali vremena da bi ju sami obrađivali, tako da su ju iznajmljivali velikom broju poljoprivrednika koji bi radili na malom dijelu dodijeljene zemlje. Sam sustav je bio kompliciran, no garantirao je značajne poljoprivredne prinose sa zemljišta. Ovakav ugovor je postojao u južnoj Babiloniji stoljećima prije Hamurabija. Kad je Hamurabi osvojio jug, nastavio je iznajmljivati zemlju na isti način kao i Rim-Sin. Njegovi službenici su pregledali sve postojeće ugovore o iznajmljivanju da utvrde koliki doprinos od poreza mogu očekivati, no nisu mijenjali cijene najma. Problemi koji bi se pojavljivali su bili vezani uz nove zaposlenike dvora kojima bi trebalo naći adekvatno zemljište u zamjenu za njihove usluge. No i to je Hamurabi riješio izgradnjom kanala za navodnjavanje, čime je dobio znatnu količinu obradive površine. Često se događalo i da bi se netko kome zemlja nije dodijeljena doselio i počeo ju obrađivati. Tada bi se takvi problemi riješavali preko zapisa koje je Šamaš-hazir vodio o izdavanju zemlje. On bi često bio među ljudima, riješavajući

⁴⁴ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 85.

sporove oko zemlje, ali je istovremeno bio u stalnom kontaktu s Hamurabijem. O ovome svjedoče nađena 83 pisma koja je primio od Hamurabija.

Sin-Iddinamova prepiska s Hamurabijem je sačuvana u 112 primjeraka. On je bio najviši činovnik u Yamutbalu, te je s Hamurabijem uglavnom raspravljao o ekonomskim poslovima dvora. On je pazio na sve Hamurabijeve posjede, te se morao pobrinuti da svi donose neki oblik zarade. Bio je zadužen i za održavanje kanala i brana. Morao je odrediti koliko će vode biti pušteno u kanal ili na polje kako bi sva polja imala dovoljno vode. Isto tako, morao je paziti i da polja ne bi bila poplavljena. Nakon žetve, Sin-iddinam je morao organizirati da udio koji pripada dvoru dođe do Babilona. Nije ga prikupljao osobno, već je taj dio posla dodijelio trgovcima čiji je rad nadgledao. Većina transporta bi se obavljala brodovima koje bi, ako ih nije imao na raspolaganju, Sin-iddinam morao dati izgraditi. Osim u ekonomskim, pomagao bi Hamurabiju i u pravnim poslovima. Ovo se često sastojalo od traženja dokaza i svjedoka kako bi vladar mogao donijeti presudu. Kao i Šamaš-hazir, Sin-iddinam bi često morao odrediti tko ima pravo na koji komad zemlje. Jedna od glavnih njegovih briga je bila da Hamurabi ima dovoljno vojnika u svojoj vojsci. Hamurabi je za svoje pohode okupljao po 30 000 i više vojnika i većina njih je dolazila od žitelja njegove države. S obzirom da nemamo podatak koliko je žitelja brojala njegova država, teško je odrediti koliki je udar na stanovništvo činila vojna dužnost. No, ono što znamo je da je Hamurabi htio znati na koliko ljudi može računati. Odmah nakon osvajanja Larse, napravljen je cenzus ljudi po zanimanjima kojima se bave, vjerojatno kako bi se moglo odrediti koga bi se moglo unovačiti. Ljudi koji su služili u vojsci su, kao i ostali službenici, dobili na korištenje poljoprivredno zemljište za nagradu. S obzirom da su se vojne akcije događale u toplijem dijelu godine kad se intenzivno radilo na polju, vojnici su često unajmljivali radnu snagu s kojom su dijelili urod.

Hamurabijev stil upravljanja je bio vrlo direktan i pisma pokazuju da mu se svatko mogao osobno obratiti kad bi naišao na probleme. Ili je sam donio presudu i naredio službenicima da ju provedu ili bi im naređivao da dalje istraže slučaj. Čini se da niti jedan slučaj ni bio nebitan za njega. Hamurabi je ispunjavao svoje vladarske

dužnosti, te je uvijek bio na raspolaganju ljudima. Ovo je stvorilo posebnu vezu između njega i žitelja njegove države. Mogli su vidjeti da se brine za njihovo blagostanje. Iako nemamo dokaza koji bi otkrio ikakvo mišljenje ljudi o njemu, ipak zbog ovakve brige o podanicima možemo zaključiti da je bio dobar vladar.

ZAKONODAVSTVO

Daleko najpoznatiji Hamurabijev dokument je njegov zakonik. Ovaj zakonik je najduži dokument pisan u jednom komadu iz stare Mezopotamije. Pronalazak zakonika u Suzi, pretpostavlja se u dvorištu hrama posvećenog Šamašu, 1902. godine nam je otkrio da je postojao veliki vladar, zakonodavac, puno ranije prije nego se dotad mislilo.⁴⁵ Riječ je o crnoj steli, visine oko 225 centimetara, ugraviranoj najdužom inskripcijom u ranoj povijesti Mezopotamije.⁴⁶ Na vrhu reljefa se nalazio prikaz boga sunca Šamaša, zaštitnika pravde, kako daje žezlo i prsten Hamurabiju. Ta poruka je bila razumljiva i nepismenima, a bila je i najvažnija - sam bog sunca je dao Hamurabiju pravo da raširi pravdu po cijeloj zemlji kao što ju sunce obasjava.

Na steli se nalazi 51 stupac teksta, sa između 65 i 106 redaka, od kojih se svaki sastoji od jedne ili više riječi.⁴⁷ Iako u tekstu nije zapisan datum, možemo pretpostaviti da se radi o razdoblju nakon 38. godine Hamurabijeve vladavine. Gradovi i regije navedeni u dokumentu su bili osvojeni tek nakon 1754. godine pr. n .e., te se smatra da je dokument napravljen u zadnjim godinama njegove vladavine. Zakoni su okvireni uvodom i epilogom koji hvale Hamurabija u prvom licu. Uvod se sastoji od oko pet redova teksta i fokusira se na njegove veze s bogovima Babilonije. Prvo objašnjava kako su mu dali da vlada, zatim nabraja njih, njihove gradove i hramove koje održava. U epilogu dugom pet redova, Hamurabi se fokusira na sebe kao pravednog vladara koji štiti svoje ljude od nepravde i tlake jačih. Prva polovina odlomka ponavlja poruku na različite načine. Druga polovina zaziva bogove Babilonije da kazne svakog tko se ne bude pokorio

⁴⁵ Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009., str. 15.

⁴⁶ Ibid, str.81.

⁴⁷ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 100.

njegovom zakoniku ili ga pokuša promijeniti. Želi im smrt, uništenje i suprotno od svih dobrih stvari koje bogovi daju.

U sredini se nalazilo između 275 i 300 zakona. Točan broj je nepoznat jer je dio stupaca izbrisan u 12. stoljeću prije nove ere.⁴⁸ Predstavljani su tvrdnjom da je Marduk naredio Hamurabiju da uspostavi istinu i pravdu. Svi zakoni su napisani na isti način - prvi dio postavlja potencijalnu akciju ispred koje se nalazi veznik “ako”, dok je drugi dio posljedica takvog čina. Na primjer, “ako čovjek unajmi polje za obradu ali ne zasadi pšenicu”, u nastavku slijedi reperkusija u obliku naredbe “neka taj čovjek bude ubijen”. U slučaju nanošenja ozljeda, one su navedene posebno - na primjer, su slučaju lomljenja kosti ili osljepljenja nekoga, ne navodi se da bi trebalo vratiti istom mjerom, već su ti slučajevi i kazne pod različitim stavkama. Iako nam uvod govori da se su ovo pravedne presude Hamurabija u stvarnim slučajevima, nigdje nemamo podatke o počiniteljima i žrtvama.

Babilonci su poznavali različite skupine zakona, iako to ne vidimo na nađenoj steli. Nešto kasnije napisane pločice uključuju nekoliko naslova poput “legalne presude o krađi iz kuća”. Mnogi principi na kojima je zakonik napravljen su prepoznati i učenjaci ga nastavljaju proučavati kako bi otkrili zakonske misli onog vremena. Nekoliko koncepata je ovdje podvučeno kao primjer. Najpoznatije pravilo Hamurabijevog zakonika “oko za oko, zub za zub” se također nalazi u židovskoj bibliji. Kad netko fizički ozlijedi nekog, on će biti jednako kažnjen. No, pravila nisu tako jednostavna jer se u obzir uzimaju socijalni status žrtve i počinitelja. Samo kad su jednakog statusa, kazna je jednaka prekršaju, inače mogu biti oštrije ili lakše. Odredbe socijalnog statusa u Hamurabijevom kodu nam nisu poznate. Postoje tri klase - awelum, muškenum i ardu. Po van de Mieroopu, ardu bi moglo biti prevedeno kao “rob”, no točno značenje te riječi treba sagledati u babilonskom kontekstu. Osoba koja duguje novac drugoj i ne može platiti pozajmicu bi mogla biti smatrana robom kreditora na neko vrijeme. S druge strane, termin bi se mogao prevesti i kao “sluga”, što se može izraziti i kao znak poštovanja

⁴⁸ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 101.

prema nekome.⁴⁹ Po Višiću, ardu je bio pripadnik najniže društvene klase. Tretirani su kao roba koja je pripadala dvoru, hramu ili drugim ljudima. Iako je uživao nekakvu pravnu zaštitu, na ardu se gledalo kao na određenu vrstu dobra, poput stoke ili robe.⁵⁰ Awelum bi mogao biti pripadnik povlaštene klase, moćnik ili čovjek višeg statusa u društvu. Rjeđe, awelum bi bio naziv za čovjeka, bez obzira na njegovu klasu.. Muškenum, u prijevodu oslobođenik, opisuje pripadnika srednje klase koji je uživao povlastice poput imovine, ali nije imao poštovanje jer je i dalje pripadao državi ili hramu koji su ga oslobodili. Društveni status muškenuma donekle odgovara statusu libertina u rimskom društvu.⁵¹

Postoji, međutim, problematika zakonika. Važno je iz današnjeg gledišta napomenuti da ne daje ženama sva prava, a i dopušta ropstvo.⁵² No, isto tako, treba voditi računa i o tadašnjoj kulturi, te da se radi o periodu starom gotovo 4000 godina. Ljudi višeg društvenog statusa su mogli očekivati manje kazne kad bi nanijeli štetu osobi nižeg društvenog statusa.⁵³ U pravilu, kazne koje Hamurabijev zakonik predlaže su izrazito oštre. Smrtna kazna je predložena kao rješenje oko trideset puta, tjelesne ozljede su uobičajene, a u nekim se slučajevima pojavljuje i šibanje u javnosti. Međutim, postoje nedosljednosti u kažnjavanju. U nekim zakonima se za slična djela predlažu različite kazne, što indicira da zakonik nije imao funkciju pravne knjige. Cilj zakonika, stoga, ostaje pitanje o kojem se još uvijek raspravlja. Mnoge teme, često srodne onima o kojima se raspravlja, su u potpunosti izostavljene. Na primjer, postoje mnogi zakoni o stoci i poljima, no zakona o pastirima skoro i nema. S jedne strane, navedene su kazne za ubojstva iz nehaja i lažne optužbe za ubojstvo, no nema zakona o ubojstvu s namjerom.

Nedostaju opisi organizacije provođenja zakona, političkih odgovornosti ljudi i financijskih obveza prema državi. Ovi elementi sugeriraju da Hamurabijev zakonik nije

⁴⁹ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 106.

⁵⁰ Višić, Marko: *"Zakonici drevne Mesopotamije"*, Nezavisna izdanja, 1985., str. 121.

⁵¹ Ibid.

⁵² Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009., str. 95.

⁵³ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 107.

pravni zakonik koji uređuje legalne i zakonske procedure u državi.⁵⁴ U dokumentaciji pravnih slučajeva za vrijeme Hamurabijeve vladavine, nema navoda o postojanju skupa zakona koji su bili osnova za određene odluke. U pisanim dokumentima Babilonije iz ovog perioda, postoji tek jedan spomen stele koja sadrži informacije koje se mogu naći u Hamurabijevom zakoniku. U pismu datiranom u 10. godinu Hamurabijevog nasljednika, Samsuilune, poslovni čovjek se žali svom zamjeniku na visoke troškove poslovanja. Zamjenik mu odgovara da su cijene rada tkalaca zapisane na steli.⁵⁵ No, i uz nekoliko referenci, i dalje ne možemo zaključiti da je zakonik redovno korišten u pravnim slučajevima onog vremena. Možemo tek zaključiti da su određene javno izdane izjave mogle poslužiti kao primjer. Zapisu sudskih slučajeva pokazuju da su suci bili ljudi iz naselja gdje se slučaj vodio ili da je sudio sam vladar kao najviši pravni autoritet. Rasprava bi mogla biti dovedena pred vladara ili pred sudove i odluke su, čini se, bile bazirane na zdravom razumu. Nije bilo potrebe za zakonskim opravdanjima, niti se spominje ikakav zakon kao referenca donesenim odlukama. Nakon što bi se odluka donijela, nije bilo potrebe da sudac objasni odluku zakonom po kojem ju je donio. To nije bila funkcija Hamurabijeva zakonika.

Hamurabijev skup zakona nije bio prvi u povijesti Babilonije. Još oko 300 godina ranije, vladari su izdavali ovakve liste. Raniji primjeri su sročeni slično kao Hamurabijev zakonik, te se može zaključiti da su ih autori uzeli kao primjer. S obzirom da je Hamurabijev zakonik bio duži od ranijih, morali su formulirati nove slučajeve i za to su koristili različite načine. Ukoliko je već postojalo pravilo “oko za oko”, bilo je lako napisati zakon “kost za kost”. S obzirom da je Hamurabi osobno sudio u velikom broju slučajeva, lako se moglo napisati nove zakone prema već donesenim njegovim odlukama. Prva rečenica epiloga koja kaže da su navedeni slučajevi, u stvari, bili Hamurabijeve presude, te pojašnjava čitaču zakonika da su one bile osnova svih zakona.⁵⁶ U nastavku, Hamurabi objašnjava kako je stela namijenjena za ljude njegovog vremena i buduće kraljeve. Oštećeni ljudi njegovog vremena su u steli mogli naći utjehu jer je bila dokaz

⁵⁴ Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005., str. 107..

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid.

da će na kraju pravda pobijediti. Hamurabi je jamčio da pravedno vlada svojom državom. Što se budućih kraljeva tiče, Hamurabi im zapovijeda da ne brišu niti mijenjaju zakone, već da ih koriste kao vodilju za njihovo vladanje državom. Sebe navodi kao eklatantan primjer pravednog kralja za sve buduće generacije.

Zakonik predstavlja Hamurabija i kao velikog osvajača i opravdava njegove pohode kako bi proširio pravdu na osvojene zemlje. U ostalim zapisima, njegovi dvorani su bili mišljenja da su njegove osvajačke akcije bile razlog širenju pravde i da zahvaljujući njima žive u miru. Hamurabijeve uspjehe su njegovi suvremenici smatrali izuzetnima i hvalospjevi kojima su ga častili njegovi dvorani su bili jedinstveni za vladare iz njegove dinastije. Slika kakva je o njemu stvorena do kraja njegove vladavine je navela kasnije generacije vladara Mezopotamije da ga promatraju na poseban način.

Lista zakona u Hamurabijevom zakoniku završava izjavom da su to sve bile pravedne odluke koje je donio sam Hamurabi. One pokazuju da je bio pravedan vladar, a epilog pojašnjava što je to značilo - poslao ga je bog Marduk da brine je za svoje ljude kojima je donio mir i svjetlo porazom svojih neprijatelja. Rat je bio važan, no nije bio beskrajan. Hamurabi navodi kako je stao na kraj ratovima i da je donio mir. Ideja mira u zaštite koje donosi Hamurabi su glavna misao epiloga. Kad pobliže pogledamo, lista gradova u uvodu kojima je Hamurabi donio mir je zapravo ista njegovih osvajanja. Gradovi u uvodu su podijeljeni u četiri skupine. Prva skupina je sedam glavnih centara u Babiloniji: Nippur, Eridu, Babilon, Ur, Sippar, Larsa i Uruk. Sjeverni i južni gradovi su stavljeni u istu skupinu prema obiteljskim odnosima njihovih vrhovnih božanstava. Enlil, stari sumerski bog Nippura je još uvijek smatran vrhovnim bogom njihova panteona. Njegov brat Ea ili Eridu je bio otac Marduka, vrhovnog boga Babilona. Bog sunca Šamaš je bio zaštitnik Sippara i Larse, te se, stoga, gradovi nalaze jedan kraj drugoga na popisu. Bogovi Sin i Anu su također bili među najbitnijima u panteonu, te su njihovi gradovi Ur i Uruk smatrani bitnim središtima. Nadalje, objašnjavaju se Hamurabijevi odnosi s tri grupe gradova čiji bogovi nisu pripadali najvišem dijelu panteona, a organizirani su prema zemljopisnom položaju. Prvo su navedeni gradovi u centru države, blizu Babilona: Isin, Kiš, Kutha, Borsippa, Dilbat i Keš. Slijedili su gradovi istočno od Babilona, od juga

prema sjeveru: Girsu, Lagaš, Zabalam, Karkar, Adab i Maškan-šapir. Konačno, navedeni su gradovi sjeverno od Babilona: Mari, Turrul, Ešnuna, Akad, Ašur i Niniva. Zadnje dvije grupe su osvojene ne puno vremena prije pisanja zakonika. Fokus Hamurabijevog odnosa s ovim gradovima je bio njegov dobronamjerni odnos, no svima je bilo jasno da je do vlasti u njima došao vojnim pohodima. Pri spomenu Larse i Marija, posebno naglašava kako je pokazao milost njihovim stanovnicima.

Ovakve stele su najvjerojatnije podignute u više gradova i bile su tek jedan od primjera kamenih spomenika posvećenih Hamurabiju, izgrađenih za vrijeme njegove vladavine. Ostali zapisi na kamenu su nađeni u gradovima Uru, Kišu i Sipparu. Nažalost, od njih su ostali tek fragmenti, no njihov sadržaj je poznat. U njima je Hamurabi hvaljen kao ratnik čija su osvajanja donijela mir i napredak svijetu. Takvi spomenici su mogli biti podignuti diljem Mezopotamije tek nakon što je Hamurabi osvojio to cijelo područje i oni su priznanje njegovim vojnim vještinama. Slično njima, njegov zakonik navodi njegova osvajanja, no u njemu je fokus na pravilnom načinu upravljanja državom. Kao pravedan vladar, Hamurabi jamči svojim podanicima da će svi imati jednaka prava pred sudom i da se ne moraju bojati nečijeg iskorištavanja moći i utjecaja. Hamurabijev zakonik je i nakon njegove vladavine imao poseban status, što dokazuje kopiranje teksta zakonika na pločice čak do 5. stoljeća prije nove ere. Samim time, osiguran je jedan od glavnih elemenata Hamurabijeve ostavštine, koji i danas smatramo izrazito bitnim kad spomenemo Hamurabija - ono što je nekoliko puta ponavljano u samom zakoniku, da je Hamurabi bio pravedan vladar.

HAMURABIJEVA OSOBNOST

Kakav je čovjek bio Hamurabi ni danas nije poznato, unatoč velikom broju zapisa o njegovim djelima. Nažalost, Babilon iz Hamurabijevog doba se danas nalazi ispod razine vode. Kad god bi arheolozi pokušali iskopavati tlo do dubine na kojoj bi se nalazio sloj iz 1792.-1750 godine pr. n. e., rupa bi se odmah ispunila vodom. Tako da su nam njegova palača i njegovi arhivi danas nedostupni.⁵⁷ Znamo da je bio moćan vladar na čelu velike obitelji, te se pretpostavlja da je imao nekoliko žena. U tadašnje doba, praksa je bila da bi osvajač preuzeo žene vladara čiji je grad upravo osvojio, te se smatra da ni Hamurabi nije bio iznimka. No, nije nam poznato ime niti jedne od njegovih žena. Vjerojatno je imao puno djece, ali izvori nam ni o tome ne govore puno, poznata su imena samo tri sina. Prije pada Marija 1761. godine pr. n. e., gost Zimri-Lima je bio Sumuditana, Hamurabijev najstariji sin i nasljednik. S obzirom da je Hamurabija naslijedio Samsuiluna, pretpostavlja se da Sumuditana umro prije Hamurabija ili na neki drugi način izgubio pravo na prijestolje. Također spomenut pri posjetu Mariju je mlađi Hamurabijev sin, Mutu-numaha o kojemu nema drugih podataka. Zna se i da je imao kćer kćer koju je udao za Silli-Sina, vladara Ešnune, kako bi sklopio savez.

Sve dokumentirane Hamurabijeve interakcije se odnose na njegovu ulogu vladara, odnosno pričaju o vođenju vojske, odnosima s vladarima drugih država, te kako je upravljao svojom državom. Iz mnogih pisama koja sadrže podatke o ovome možemo stvoriti mišljenje o Hamurabijevoj interakciji s ljudima, te o njegovom karakteru. Iako pisma često sadrže citate, ona nisu bila diktirana, već bi pisar napisao kako je on doživio izgovorene riječi. Osim toga, pisari su mogli promijeniti riječi i fraze do neke mjere, tako da su citati koje nalazimo na pločicama moguće značajno drukčiji od onog što je izvorno

⁵⁷ Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009., str. 17.

bilo izrečeno. U Mariju je nađeno nekoliko pisama i poslanica službenicima kojima je sam Hamurabi bio autor. Često imaju sličan ton i vjerojatno predstavljaju uobičajene fraze umjesto stvarnih Hamurabijevih riječi, stoga nisu pretjerano informativni po ovom pitanju. Neka pisma koja su napisali predstavnici Zimri-Lima u Babilonu prenose rasprave koje je Hamurabi imao s drugima. Ona daju naslutiti kakvog je bio karaktera, koji su mu bili interesi i brige. Jedno takvo izvješće je Zimri-Limu napisao general Ibal-pi-El koji se u Babilonu nalazio za vrijeme priprema za rat s Elamom 1765. godine prije nove ere. U pismu je opisano nekoliko dana interakcije Hamurabija s predstavnicima Marija.⁵⁸ Tema je bila konstantno Hamurabijevo odbijanje slanja vojnika Zimri-Limu u Mari i brojne isprike kojima bi odgovarao na ove zahtjeve. U pravilu bi tražio više vremena da utvrdi kakvo je stanje, jednom prilikom čak navodi da čeka mišljenje proroka. Vjerovanje u proroke je bilo uobičajeno za ona vremena. Ljudi su mislili da su bogovi prenosili svoje poruke o budućnosti preko prirodnih pojava, snova, čudnih poroda i sličnih fenomena. Zaduženje proroka bi bilo da promatraju ove pojave i po potrebi pitaju bogove za njihove namjere. Hamurabi je redovno koristio usluge proroka. Zbog njihove važnosti u donošenju odluka, njihov status na dvoru je bio izrazito visok. Bili su članovi kraljevog tajnog vijeća i bili su dio donošenja važnih odluka. Postoji čak i slučaj proroka Aqbu-Hammua koji je postao vladar grada Qattare nakon što ga je Hamurabi osvojio. Značajno je da je u interakcijama s Ibal-pi-Elom Hamurabi bio toliko samouvjeren da će neprijatelj imati probleme i da će Hamurabijeva vojska odnijeti pobjedu. Elam još nije konzultirao proroke, te je ishod bio svima nepoznat. Možda se Hamurabi tada već obratio svojim prorocima i primio obećavajuću poruku.

Hamurabi je, kad bi trebao donijeti neku važnu odluku, uvijek zahtijevao pet dana. Za vrijeme opsade Larse, konstantno je odbijao zahtjeve Zimri-Lima za povratkom vojske u Mari objašnjenjima da treba još pet dana da odluči što će učiniti. Čini se da je pet dana bio uobičajeni vremenski period koji su i ostali ljudi koristili. No, za razliku situacija kad je sam trebao nešto napraviti, Hamurabi ostalima nije davao pet dana. Tražio bi da nešto bude odmah obavljeno i da se njegove naredbe ispoštuju. Pisma koja je

⁵⁸ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 113.-114.

slao u Larsu pokazuju da je zahtijevao od ljudi da u roku od dva dana prvale put od 200 kilometara i ukažu se u Babilonu.

Ipal-pi-El prikazuje Hamurabijevo ponašanje kao diplomatsko, iako je na pristojan način odbijao zahtjeve važnog saveznika. Hamurabi je tretirao Zimri-Limove izaslanike s poštovanjem. No, nije bio uvijek tako pristojan, čak ni sa Zimri-Limovim ljudima. U nešto kasnijem pismu La'uma Zimri-Limu, opisan je Hamurabijev ispad u situaciji kad je diplomatski protokol prekršen.⁵⁹ Hamurabi je reagirao oštro i mogao je naglo promijeniti raspoloženje. Kad su se njegovi odnosi sa Zimri-Limom pogoršali, nekoliko mjeseci prije nego je poveo vojsku na Mari, Hamurabi je eksplodirao na sjednici tajnog vijeća. No, nakon što je zauzeo Mari, ipak ga nije odmah sravnio sa zemljom, nego se to dogodilo tek nakon dvije godine, vjerojatno kao odgovor na pobunu. Hamurabijevo osvećivanje za neposluš je zabilježeno u nekoliko navrata. Kao što bi se očekivalo, nije prihvaćao izdaju i ozbiljno bi kažnjavao one koji bi se urotili s neprijateljem protiv njega. Za vrijeme rata protiv Elama, država Mutiabal, tek dvadesetak kilometara od Babilona se htjela pobuniti protiv Hamurabija uz pomoć Elama. Hamurabi im je ponudio pomoć i zaštitu za usjeve i djecu u slučaju napada, no, zapravo je imao namjeru držati ih kao taoce. Ljudi iz Mutiabala su prozreli njegovu namjeru i odlagali predati svoje vlasništvo dok nisu dobili vijest o pomoći iz Elama. No, Hamurabi je odmah reagirao i nisu uspjeli spriječiti njegovu invaziju. Hamurabi nije pokazao milost. Deportirao je cijelo stanovništvo u Babilon i spalio im kuće. Deportacije su bile Hamurabijeva redovna praksa, često je u Babiloniju naseljavao žitelje država koje bi osvojio. No, ne čini se da je bio nemilosrdniji od svojih suvremenika. Ipak je pobuna bila tako blizu Babilonu da to nije mogao tolerirati. Ovaj slučaj nam pokazuje da je mogao reagirati vrlo odlučno i brzo. Diplomati koji su dolazili na njegov dvor su bili svjesni njegove važnosti i često su se ponašali vrlo ponizno prema njemu. Kad su izaslanici Išme-Dagana došli tražiti Hamurabijevu pomoć protiv napada gorštaka, opisali su svog vladara kao otirač pod Hamurabijevim nogama.⁶⁰

⁵⁹ Van De Mieroop, Marc: *"King Hammurabi of Babylon - A biography"*, Blackwell Publishing, 2005., str. 117.

⁶⁰ Ibid, str. 120.

HAMURABIJEVA VAŽNOST

Porazom velikih gradova-država Babilonije i njihovim ujedinjenjem, Hamurabi je postigao politički uspjeh koji će utjecati na povijest Mezopotamije kroz iduća dva tisućljeća. Nakon osvajanja Larse, jug i sjever Babilonije su bili ujedinjeni, a to je ostavilo dugoročni utjecaj na političku strukturu tog područja. Unatoč osamostaljenju juga nakon Hamurabijeve smrti, više nije dolazilo do cjepljenja teritorija kao ranije. Cjeline su ostale ujedinjene kao velika područja s jednim centrom, a više nije bilo jačanja rivalnih gradova-država, niti borbe za premoć na manjim područjima kao ranije. To je bila najtrajnija posljedica Hamurabijevih osvajanja. Babilon je gotovo preko noći postao centar Mezopotamije, što će ostati do izgradnje Seleukije u 4. stoljeću prije nove ere. Kao religijski centar, Babilon je opstao do 1. stoljeća nove ere. Većina kasnijeg babilonskog utjecaja je vezana uz kult Marduka koji je zamijenio Enlila kao božanstvo koje daje legitimnu vlast vladarima.⁶¹

Hamurabi ostaje simbol svoga vremena, no njegova današnja reputacija velikog vladara i zakonodavca postoji zahvaljujući otkriću dokumenata iz njegovog razdoblja. Velika stela na kojoj su zapisani njegovi zakoni je otkrivena početkom 20. stoljeća u Suzi. Ovaj zakonik se jako dugo smatralo prvim ikad napisanim pravnim tekstom, no, u svakom slučaju, Hamurabijev zakonik se najduže održao u Mezopotamiji. Pisma nađena u Mariju otkrivaju da je Hamurabi bio ne samo efikasan upravitelj koji se bavio i najsitnijim državnim poslovima, već i da je bio pravedan vladar koji se osobno brinuo za dobrobit svojih podanika. Kasnija otkrića prikazala su da je bio tek jedan od mnogih sposobnih suvremenika. No, za razliku od ostalih vladara, Hamurabi će u povijesti ostati zabilježen kao najsposobniji vladar dinastije koja je učinila Babilon vodećim gradom

⁶¹ Oates, Joan: *"Babylon"*, Thames and Hudson, 1986., str. 67.

zapadne Azije. Nakon njegove vladavine, niti jedan grad s juga Mezopotamije više nije vladao Babilonijom, ali sociološke aspekte koje je ostavio period Hamurabijeve vladavine će imati utjecaja na cijelu državu do kraja njenog postojanja.

Tekstovi iz doba Hamurabijeve vladavine, osim onog najvažnijeg, sa stele nađene u Suzi, su bili dokumenti Rim-Sina iz Larse, pisma iz Šemsare, te arhivska građa iz Marija i Sippara. Ovi dokumenti nam daju uvid u mnoge društvene i ekonomske podatke. Najupečatljiviji dio je do koje mjere je Hamurabi koristio svoje ovlasti kao vladara. Krajnja odgovornost za sve državne poslove je bila u vladarevim rukama, te se Hamurabi nije libio baviti se i najsitnijim poslovima. Mnoga Hamurabijeva pisma izražavaju zabrinutost oko provođenja pravosuđa i pokazuju da je Hamurabi bio vrlo aktivan u nadzoru mnogih pravnih slučajeva u državi. Za vrijeme njegovih prethodnika, rasprave između građana su se održavali ispred sudaca pred hramovima. Ne zna se točno tko su bili suci, niti kako su birani, no najvjerojatnije se radilo o starješinama ili važnijim službenicima.⁶² Za vrijeme Hamurabija su postojali stalni suci koji su bili odgovorni za administrativne poslove, te službenici poznati kao “vladarevi suci”. Sam Hamurabi je mogao osobno donijeti presudu i bilo je moguće da mu se bilo tko osobno obrati za isto.⁶³

Hamurabijeva pisma nam daju viđenje i ostalih grana uprave i funkcioniranja društva. Jedna od najvažnijih stavki Hamurabijeve vladavine su vrijeme i rad utrošeni na javne radove, posebno na održavanje kanala koji su korišteni za navodnjavanje i transport. Veliko bogatstvo Hamurabija je uključivalo kako zemlju, tako i stada i krda. Za njih su brinuli njegovi službenici koje se sam nadgledao, a postojala je i kazna u slučaju zapostavljanja zemlje. Ovakve dužnosti prema državi su se nazivale “ilkum”.⁶⁴ Podjela vladarove zemlje je postala ključan dio ekonomije jer je osiguravala znatan broj radnika, vojnika i ostalih usluga neophodnih za opstanak države.

⁶² Oates, Joan: “*Babylon*”, Thames and Hudson, 1986., str. 71.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Kuhrt, Amelie: “*The Ancient near east, c. 3000.-330. BC, Volume One*”, Routledge history of the ancient world, 1995., str. 110.

ZAKLJUČAK

Godine ratovanja su temeljito promijenile Hamurabijevu državu. Od male države koja se najecala sa svojim susjedima i bila prisiljena prihvatiti volju udaljenog Elama, postalajje dominantna sila u cijeloj Mezopotamiji. Teško je, dakako, ustanoviti zašto je hamurabi poduzeo ove vojne akcije. U prvih 30 godina svoje vladavine sudjelovao je razmiricama u manje bitnoj ulozi, a tek kasnije je mogao sam povesti veća osvajanja. Ova iznenadna promjena ponašanja nikad nije objašnjena u izvorima, No, čini se da je njegova ekspanzivna politika potaknuta 1766. godine pr. n. e. kad je Elam poduzeo vojne akcije protiv Ešnune i okupirao njen teritorij. Okupacija je signalizirala novu politiku Elama prema državama Mezopotamije. Hamurabi je možda smatrao da je njegova država možda bila sljedeća, te je poveo otpor protiv širenja Elama. Uspjeh u ratu ga je možda ponukao na nastavak ratovanja kako bi sebe uspostavio kao dominantnu silu u regiji. Njegove vojne akcije protiv Larse, Ešnune, te, konačno, Marija su se odvile u nizu, jako brzo, jedna za drugom, te postoji mogućnost da između njih nije niti raspustio svoju vojsku. Dok je uspostavljao mir u Larsi nakon osvajanja na jugu, već je planirao osvajanje Ešnune, te je počeo seliti vojsku i zalihe. Četiri mjeseca nakon osvajanja Ešnune, zauzeo je i Mari. Njegovi vojni uspjesi su bili rezultat jedne duže vojne akcije, a ne niza pomno planiranih kampanja. Za uspjehe su vjerojatno zaslužne i borbene sposobnosti njegovih vojnika, no jednako je dobro koristio i vlastite diplomatske sposobnosti. Zimri-Lim mu je bio dugogodišnji saveznik, da bi se na kraju Hamurabi okrenuo i protiv njega. Stvaranje nove države je možda bila slučajna posljedica obrambenih akcija protiv Elama, no Hamurabi se nije suzdržavao od novih obveza koje je morao obavljati. Sam se pobrinuo da je njegova država u miru i prosperitetu i zadnje godine njegove vladavine pokazuju da je bio sposoban upravitelj i pravedan vladar.

Pred kraj njegova života, nitko nije bio niti približno moćan kao Hamurabi i svi su mu morali iskazati poštovanje. Nemamo puno informacija o Hamurabijevim kasnijim godinama. Zadnja godina koja spominje vojnu akciju je njegova 39. godina vladavine koja spominje njegovu pobjedu nad ljudima sa sjevera. Do tada je već morao imati pedesetak godina, ako ne i više. Hamurabi je nakon toga živio još četiri godine. Pismo njegova nasljednika, Samsuiluna, govori da je bio bolestan i predao mu vlast prije smrti. No, nažalost, taj dio teksta je oštećen i nismo sigurni je li ovo uistinu bio slučaj. Godine 1750. pr. n. e., u Babilonu je zasigurno počeo vladati Samsuiluna koji je desetak godina uživao u stabilnosti koju je stvorio njegov otac, nakon čega se stanje počelo brzo pogoršavati. Lokalni vladari su počeli preuzimati kontrolu nad gradovima-državama. No, iako je Hamurabijeva loza nestala 1595. godine pr. n. e. kad su Hetiti zauzeli područje⁶⁵, Hamurabijev utjecaj na balans moći u Mezopotamiji je bio dugotrajniji. Ostao je zapamćen kao izuzetno moćan vladar, a Babilon je zadržao svoj status najvažnijeg grada regije. I tisuću godina nakon Hamurabijske smrti, pisari su nastavljali kopirati njegov zakonik, čime se njegovo ime nastavilo spominjati.

⁶⁵ Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009., str. 18.

BIBLIOGRAFIJA

Andre-Salvini, Beatrice: *"Babylone, L'alvum de l'exposition"*, Musee du Louvre editions, 2008

Arnold, Bill T.: *"Who were the Babylonians?"*, Society of Biblical Literature, 2005.

Eilers, W.: *"Die Gesetzesstele Chammurabis"*, Alter Or. 31. 3/4, Leipzig 1932.

Figula, Hugo Heinrich i Martin, W.J.: *"Letters and documents of the old Babylonian period"*, London I Philadelphia 1953.

Gill, Anton: *"The rise and fall of Babylon – Gateway of the gods"*, Quercus, London, 2011.

Jastrow, Morris: *"The civilization of Babylonia and Assyria"*, J.B. Lippincott Company, 1915.

Kriwaczek, Paul: *"Babylon - Mesopotamia and the birth of civilization"*, Thomas Dunne Books, 2010.

Kuhrt, Amelie: *"The Ancient near east, c. 3000.-330. BC, Volume One"*, Routledge history of the ancient world, 1995.

Kuhrt, Amelie: *"The Ancient near east, c. 3000.-330. BC, Volume Two"*, Routledge history of the ancient world, 1995.

Leick, Gwendolyn: *"The Babylonians - An introduction"*, Routledge, 2003.

Levin, Judith: *"Ancient world leaders - Hammurabi"*, Chelsea house publishers, 2009.

de Liagre Böhl, Franz Marius Theodor: *"Opera Minora - King Hammurabi of Babylon In the setting of his time"*, Groningen-Jakarta, 1953.

Oates, Joan: *"Babylon"*, Thames and Hudson, 1986.

Morgan, Barbara: *"Dated texts of the reign of Hammurabi"*, Manchester cuneiform studies, 1953.

Morgan, Barbara: *"The destruction of Mari by Hammurabi"*, Manchester cuneiform studies, 1951.

"Povijest – I. svezak: Prapovijest i prve civilizacije", glavni urednik Ivo Goldstein, Zagreb 2007.

Roaf, Michael: *"Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East"*, Equinox, Oxford, 1990.

Saggs, Henry William Frederick: *"Peoples of the past – Babylonians"*, University of California press, 2000.

Sjöberg, Ake: *"Ein Selbstpreis des Königs Hammurabi von Babylon"*, Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archaeologie 54., 1961.

"The ancient near east - Historical sources in translation", edited by Mark W. Chavalas, Blackwell Publishing, 2006.

"The ancient near east, Volume I - An anthology of Texts and pictures", edited by James B. Pritchard, Princeton University Press, 1973.

“The ancient near east, Volume II -A new anthology of texts and pictures”, edited by James B. Pritchard, Princeton University Press, 1975.

“The Babylonian World”, edited by Gwendolyn Leick, Routledge, 2007.

“The Cambridge ancient history – volume II., part 1.: History of the middle east and the Aegean region”, edited by Iowerth Eiddon Stephen Edwards, Cambridge University Press, 1973

Thureau-Dangin, Francois, *“La correspondance de Hammurapi avec Šamaš-hašir”*, Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale 21., 1924.

Ungnad, Arthur: *“Babylonische Briefe aus der Zeit der Gammurapi-Dynastie”*, Leipzig, 1914.

Van De Mieroop, Marc: *“A history of the ancient near east, ca 3000.-323. BC”*, Blackwell Publishing, 2004.

Van De Mieroop, Marc: *“King Hammurabi of Babylon - A biography”*, Blackwell Publishing, 2005.

“Velika ilustrirana povijest svijeta – 2. Svezak (2500.-1250. Pr. N. e.)”, Otokar Keršovani, Rijeka, 1974.

Višić, Marko: *“Zakonici drevne Mesopotamije”*, Nezavisna izdanja, 1985.